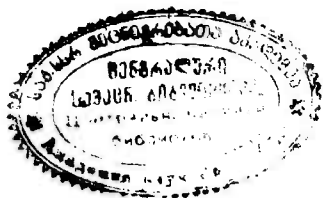

მეკმედ რაშიდის ცნობები
საქართველოსა და ზოგიერთი
მეზობელი ქვეყნის შესახებ

უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ
წიგნი XLII

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
КОМИССИЯ ПО ПУБЛИКАЦИИ ИНОСТРАННЫХ ИСТОЧНИКОВ.
О ГРУЗИИ

FONTES PEREGRINI AD GEORGIAM PERTINENTES

**СВЕДЕНИЯ МЕХМЕДА РАШИДА О ГРУЗИИ
И НЕКОТОРЫХ СОСЕДНИХ СТРАНАХ**

турецкий текст с грузинским переводом издал,
исследованием и примечаниями снабдил
В. Г. Чочиев

**EXCERPTA HISTORIAE MEHMED RASID AD GEORGIAM ET
NONNULAS FINITIMAS TERRAS PERTINENTIA**

*Textum turcicum cum versione georgica editid,
introductione commentarisque instruxit V. Cociev*

ИЗДАТЕЛЬСТВО „МЕЦНИЕРЕБА“. SUMPTIBUS «MECNIEREBA»
ТБИЛИСИ — 1976 — TBILISIS

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

საქართველოს უმსახურესი არსებული უცხოური წყაროების კომისია

კ
46231
—
2

**მეკმედ რაშიდის ცნობები
საქართველოსა და ზოგიერთი
მეზობელი ქვეყნის შესახებ**

თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსცა, გამოკვლევა და
შენიშვნება დაურთო ვ ი ტ ა ლ ი ჩ ო ჩ ი ე ვ მ ა

ბაზოგციფლოზა „მეცნიერება“

თბილისი

1976

9 (C41)

9 (47.922) (001)+90 56)

მ. 634

XVIII საუკუნის თურქი მემბტიანის მეჰმედ რაშიდის საისტორიო თხზულება მოიცავს ოსმალეთის ისტორიის თხრობას 1660—1722 წლებში. ავტორს ოსმალთა სულთნის კარის ოფიციალური ჟამთაღმწერლის თანამდებობა ეკავა და ხელი მიუწვდებოდა საკირო მასალებზე. რაშიდის ისტორიაში საყურადღებო ცნობები გვხვდება საქართველოსა და მეზობელი ქვეყნების შესახებაც.

წიგნში წარმოდგენილია თურქული ტექსტი და კომენტირებული ქართული თარგმანი მეჰმედ რაშიდის ცნობებისა საქართველოს და ზოგიერთი მეზობელი ქვეყნის შესახებ.

მთავარი რედაქცია: რ. კიკნაძე, ს. ყაუხჩიშვილი (მთ. რედაქტორი),
ო. ცქიტიშვილი, ს. ჯიქია, ნ. ჯანაშია

თურქული წყაროების სერიის რედაქტორი ს. ჯიქია

ჩ $\frac{10604}{M 607 (03)-76}$ — 106—76

© გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1976.

XVIII საუკუნის თურქი მემატიანე რაშიდი და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ

ოსმალეთის XVIII საუკუნის მემატიანის, მეჰმედ რაშიდის დაბადების წელი უცნობია. რაშიდი ყადის შვილი ყოფილა. 1692 წელს სტამბოლში დაამთავრა სასულიერო სასწავლებელი, მედრესე, და 1704 წელს დაინიშნა ლექტორად (მუდერისად) ერთ-ერთ იმდროინდელ ცნობილ მედრესეში. სულთან აჰმედ III-ის ტახტზე ასვლის დროიდან (1703) მას დაევალა სულთნის კარის ოფიციალური ჟამთააღმწერლის მოვალეობა. ამასთან დაკავშირებით მან მონაწილეობა მიიღო სულთნის ლაშქრობებში და აღწერა ისინი როგორც თვითმხილველმა. 1718 წელს დიდვეზირმა იბრაჰიმ ფაშამ რაშიდი ოფიციალური ჟამთააღმწერლის თანამდებობაზე დატოვა და იმავე დროს დაავალა ოსმალეთის ისტორიის თხრობის გაგრძელება 1660 წლიდან, იმ ადგილიდან, სადაც წყდება მუსტაფა ნაიმას მიერ დაწერილი ისტორია. ეს დავალება მან შეასრულა. ამის შემდეგ რაშიდი კიდევ მსახურობდა სტამბოლის ცნობილ მედრესეებში და ეკავა სხვადასხვა თანამდებობები სულთნის კარზე. 1723 წელს დაინიშნა ალეპოში ყადაღ. იყო რუმელიის ბეგლარბეგიც. ის გარდაიცვალა 1735 წელს ანატოლიის სამხედრო მოსამართლედ (ყაზიასქერი) ყოფნის დროს.

რაშიდის „ისტორია“ მოიცავს 1660—1722 წწ. ამბების თხრობას ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით. თავისი თხზულების დასაწყერად რაშიდმა გამოიყენა იმ ავტორების ისტორიები, რომლებიც XVII საუკუნის მეორე ნახევრის ამბების თვითმხილველნი იყვნენ. მისი ისტორია საინტერესოა იმიტაც, რომ ავტორმა უხვად ისარგებლა სამეფო კარის ოფიციალური დოკუმენტებით¹.

რაშიდის „ისტორია“ ორჯერ გამოიცა სტამბოლში. პირველად 1153 (1740—1741) სამ ტომად და მეორედ 1282 (1865—1866), ხუთ ტომად. ჩვენ ვისარგებლეთ მეორე გამოცემით².

¹ რაშიდის ბიოგრაფიის შესახებ იხ. İslam Ansiklopedisi, IX cilt, İstanbul, 1960, გვ. 632—34.

² تاریخ راشد جلد ۱ — ۵ استانبول ۱۲۸۲

რაშიდის „ისტორიიდან“ ამოკრებილი ცნობები ეხება საქართველოს და მეზობელ ქვეყნებსაც. კერძოდ, აქ წარმოდგენილია ცნობები, რომლებიც ეხება რუსეთის ბრძოლას შავ ზღვაზე გასასვლელად. რაშიდი დაწვრილებით აგვიწერს აზოვისთავის ბრძოლას XVII საუკუნის ბოლოს, როდესაც რუსეთი „საღვთო ლიგის“ სხვა წევრებთან (ავსტრია, პოლონეთი, ვენეცია, მალტა) ერთად აწარმოებდა ომებს ოსმალეთის წინააღმდეგ.

რაშიდი წერდა იმ პერიოდში, როდესაც ოსმალეთი დაქვეითების გზით მიეჭანებოდა და ვეღარ ახერხებდა ახალი ტერიტორიების შემატებას და XVII ს-ის ბოლოს ევროპაში ადრე დაპყრობილ მიწებსაც კი ჰკარგავდა. ამიტომ რაშიდს, წინარე ხანის ოსმალთა ქამთააღმწერლებისაგან განსხვავებით, სულთნის „უძლეველი ლაშქარის“ გამარჯვებებზე წერის ნაკლები შესაძლებლობა ჰქონდა. პირიქით, ის პირველი ოფიციალური ქამთააღმწერელია, რომელსაც მოუხდა ავებდობათა აღნუსხვა ოსმალეთის სინამდვილეში. რაშიდი თავის ისტორიას წერდა მოვლენათა არასასიამოვნო განვითარებით შეშფოთებულ ოსმალეთის ფეოდალთა კლასის თვალსაზრისით. ამიტომ გასაგებია ის სიძულვილი, რომელსაც ავტორი გამოხატავს „წყეული ურჯულოების“ მიმართ, როცა ეხება მათ გამარჯვებებს ვენასთან (1683), აზოვთან (1696) და სხვაგან. ოსმალეთის მარცხი „საღვთო ლიგის“ წევრებთან ომში კარლოვიცის 1699 წლის ზავით იქნა გაფორმებული. 1700 წელს სტამბოლში დაიდო ოსმალეთ-რუსეთის საზავო ხელშეკრულება, რომლითაც სულთანმა იცნო აზოვის გადასვლა რუსეთის ხელში. რაშიდი არამარტო დაწვრილებით აღწერს ამ ამბებს, არამედ თავის ისტორიაში ურთავს ხსენებულ დოკუმენტებსაც.

XVII ს-ის დამდეგიდან, როცა ის უკვე სულთნის კარის ქამთააღმწერლად იყო დანიშნული, ოსმალეთის სულთანმა, აჰმედ III-მ, რევანშისტული ომი გააჩაღა კარლოვიცისა და სტამბოლის საზავო ხელშეკრულებების გაუქმების მიზნით. მაგრამ ოსმალთა ფეოდალებს უჭირდათ დასახული ამოცანის გადაწყვეტა. ამიტომ სულთანი ახლა განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდა მოკავშირეების შეძენას რუსეთის, ავსტრიისა და ვენეციის წინააღმდეგ.

ოსმალეთის საგარეო პოლიტიკაში XVII—XVIII სს. მიჯნაზე დიდი მნიშვნელობა მოიპოვა შავი ზღვის საკითხმა, რადგანაც რუსეთის გაძლიერებამ და სამხრეთისაკენ მოძრაობამ რეალური სა-

ფრთხე შეუქმნა მის ბატონობას ამ რაიონში. რაშიდის ისტორიაში შეიძლება თვალი გავადევნოთ ამ საკვანძო საკითხის ცალკეულ მხარეს, რომელიც ვლინდებოდა როგორც რუსეთთან ომებში და რუსეთის ელჩების ხშირ ჩასვლაში სტამბოლს, ასევე ოსმალეთ-შვეციის სამხედრო კავშირში რუსეთის წინააღმდეგ, დასავლეთ ევროპის ქვეყნების: საფრანგეთის, პოლანდიისა და ინგლისის ანტი-რუსულ პოზიციაში.

რუსეთის ომებს შავი ზღვის აუზში პირდაპირი კავშირი ჰქონდა ოსმალეთის ბატონობაში მოქცეული ბალკანეთის და ამიერკავკასიის ხალხების განმათავისუფლებელ ბრძოლასთან.

რაშიდი აგვიწერს აგრეთვე ქვეყნის შიგნით მიმდინარე სხვადასხვა სოციალურ და სახალხო-განმათავისუფლებელ მოძრაობებს. მართალია, აღნიშნული საკითხი ცალმხრივად, გაბატონებული კლასის ინტერესების შესაბამისად, შექდება, მაგრამ ფაქტების სიუხვე მკითხველს აძლევს მათი კრიტიკული შეფასებისა და ავტორის თვალსაზრისთან შედარების საშუალებას.

ზემოაღნიშნული საშინაო და საგარეო მოვლენების ასპექტში უნდა შევადგასოთ რაშიდის ისტორიის ის ცნობები, რომლებიც საქართველოს ეხება და ახლა იბეჭდება ქართულად.

* * *

რაშიდის ყველა ცნობა ეხება დასავლეთ საქართველოს. ამით ეს ისტორია არსებითად განსხვავდება წინამორბედი ოსმალ ოსტორიკოსების „ისტორიებისაგან“, რომელთა ცნობები მთლიანად ან უპირატესად აღმოსავლეთ საქართველოს მოიცავს. ასეთია, მაგალითად, ალის, იბრაჰიმ ფეჩევის, ქათიფ ჩელების და ნაიმას საისტორიო თხზულებები. აღნიშნული მოვლენა აიხსნება შემდეგი მიზეზებით: თურქი მემატიანეები, რომლებიც რაშიდს უსწრებდნენ, თავიანთ „ისტორიებში“ აღწერდნენ ირან-ოსმალეთის ომების პერიოდს XVI ს-ის დამდეგიდან 1639 წლამდე ან მის გარკვეულ მონაკვეთებს. ირან-ოსმალეთის ომები წარმოებდა მანამ, ვიდრე ოსმალეთი აღმოსავლეთ საქართველოს დაუფლებასა და იქიდან ირანის განდევნას ცდილობდა. ირან-ოსმალეთის ინტერესები საქართველოში ერთმანეთს ეჭახებოდა მხოლოდ მის აღმოსავლეთ ნაწილში. ირანი დასავლეთ საქართველოში არ უდავებოდა ოსმალეთს. აღმოსავლეთ საქართველოში კი ოსმალეთმა ირანის „უფლება“ რამდენჯერმე საცილო გახადა. XVI—XVII სს. ომების ძირითადი მიზანი ოსმალეთის მიერ აღმოსავლეთ საქართველოს და-

უფლება და იქიდან მეტოქის განდევნა იყო. მაგრამ 1639 წლის ზაგით ოსმალეთი იძულებული გახდა საბოლოოდ ეცნო ირანის „უფლება“ ქართლ-კახეთზე. ამ პერიოდში მან ირანი დაამარცხა მხოლოდ სამცხე-საათაბაგოში, რომელიც თავის საფაშოდ აქცია.

ასეთ ვითარებაში დასავლეთ საქართველო ოსმალეთის „ყუ-რადღების გარეშე“ დარჩა. მან პირველად საქართველოს იმ ნაწილში სცადა განმტკიცება, სადაც ირანისთვის დასწრება იყო საჭირო. ბუნებრივია, რომ ოსმალთა ისტორიკოსების თხზულებებში, რომლებშიც გაშუქებულია XVI—XVII საუკუნის პირველი ნახევრის მოვლენები, აისახა მესხეთი და ქართლ-კახეთი — ორი აგრესორის დამპყრობლური ომების ასპარეზი. დამახასიათებელია, რომ ნაიმას საისტორიო თხზულებაში, სადაც ამბების თხრობა მოყვანილია 1660 წლამდე, 1639 წელი წარმოადგენს აღმოსავლეთ საქართველოს შესახებ ცნობების ქრონოლოგიურ მიჯნას. ნაიმას გამგრძელებელი რაშიდია, რომელსაც უამთა აღწერა მიჰყავს 1722 წლამდე, ე. ი. მანამდე, ვიდრე ირანი და ოსმალეთი 1639 წლის საზავო ხელშეკრულებას თავიანთი ურთიერთობის საფუძვლად აღიარებდნენ. 1639—1722 წლებში ოსმალეთის საგარეო პოლიტიკაში წინ წამოიწია დასავლეთ საქართველოს საკითხმა. ამ „მშვიდობიან“ პერიოდში ოსმალეთი უფრო მკვეთრად უპირისპირდება დასავლეთ საქართველოს, ვიდრე ამას ადგილი ჰქონდა აღმოსავლეთ საქართველოსთან და ირანთან საუკუნენახევრიანი ომების დროს.

XVII ს-ის მეორე ნახევარში დასავლეთ საქართველოს საკითხმა ოსმალეთისათვის აქტუალური მნიშვნელობა შეიძინა შავი ზღვის აუზში რუსეთის შეჭრის გამოც, რასაც ისტორიული მნიშვნელობის შედეგები მოჰყვა.

რაშიდის „ისტორიის“ მიხედვით, დასავლეთ საქართველო ანტიოსმალური ბრძოლის ერთ-ერთი ფრონტი. მისი ცნობების შესწავლას იმ დასკვნამდე მივყევართ, რომ ამ პერიოდში დასავლეთ საქართველო ოსმანის დინასტიას არ ემორჩილებოდა. აქედან სულთანის წლების განმავლობაში ხარკს ვერ იღებდა. რის გამო იძულებული იყო ლაშქრობები დაენიშნა მის წინააღმდეგ. ოსმალეთის გავლენის სისუსტე ამ ქვეყანაში იქიდანაც ჩანს, რომ სულთანი ვერ იყენებდა დასავლეთ საქართველოს შეფე-მთავრებს რუსეთის წინააღმდეგ ომში, რომელიც XVII ს-ის ბოლოს აზოვის რაიონში მიმდინარეობდა. რაშიდის ცნობებიდან ვიგებთ, რომ სხვა ოსმალთა მოხელეებთან ერთად აზოვის დამცველებისათვის დახმარების აღმოჩენა სულთნის კარს დაუვალებია გონიოს სანჯაყის ბეგისთვისაც.

მდ. ჭოროხის აქეთ კი ოსმალეთის ადმინისტრაციის არსებობა რა-
შიდის არც ერთი ცნობიდან არ ჩანს. გონიო საქართველოსთან ოს-
მალეთის სასახლგრო ციხეს წყარმოადგენს, რომელშიც მცველებად
ჩაყენებული არიან „მაღალი კარის იენიჩრები“. დასავლეთ საქარ-
თველოს ზოგიერთი ციხე ოსმალეებს ეკავათ. მაგრამ სულთანს ეს
მეციხოვნეები ადგილობრივი მოსახლეობის დასამორჩილებლად
სჭირდებოდა. ამიტომ მათი რუსებთან საომრად გაგზავნა ოსმა-
ლეთს არ შეეძლო. ამას გარდა, დასავლეთ საქართველოზე ლაშქ-
რობების ჩატარებას ოსმალეთის ხელისუფლება ავალბდა ტრაპი-
ზონის, არზრუმის, ჩილდირისა და ყარსის ბეგლარბეგებს.

რაშიდის ცნობები მოწმობს, რომ XVII—XVIII სს. მიჯნაზე
დასავლეთ საქართველო თავისკენ იზიდავდა ოსმალეთის მნიშვნე-
ლოვან ძალებს. რუსეთის მიერ აზოვისა და შავი ზღვისათვის გა-
ჩაღებული ისტორიული ბრძოლის დროს ოსმალეთი იძულებული
იყო სახმელეთო ძალები და ფლოტიც კი გაეგზავნა დასავლეთ სა-
ქართველოს წინააღმდეგ. მისი ცნობებიდან ირკვევა, რომ ოსმა-
ლეთმა აგრესია დასავლეთ საქართველოს მიმართ გააძლიერა აზო-
ვის დაკარგვის შემდეგ, როდესაც შავი ზღვის აუზში რუსეთის შე-
მოჭრა ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლის დამა-
ჩქარებელი ფაქტორი გახდა. ოსმალეთმა განიზრახა დამორჩილე-
ბინა ეს ქვეყანა მანამ, ვიდრე ობიექტური მიზეზებით აღმოცენე-
ბული, რუსეთ-დასავლეთ საქართველოს დაახლოების ტენდენცია
პოლიტიკური კავშირის ფორმას შეიძენდა. თუ ირანთან ურთი-
ერთობაში ოსმალეთისათვის მთავარი იყო აღმოსავლეთ საქართვე-
ლოში თავისი პოზიციების განმტკიცება, რაც მის ყურადღებას და-
სავლეთ საქართველოს აცილებდა, რუსეთთან ურთიერთობაში წინა
პლანზე დასავლეთ საქართველოს საკითხი ისმებოდა.

ოსმალეთთან ბრძოლას დასავლეთ საქართველო აწარმოებდა
როგორც განმათავისუფლებელი ომების სახით, ასევე დიპლომატი-
ური საშუალებით. რაშიდის „ისტორიაში“ ვხვდებით ერთსაინტერე-
სო ეპიზოდს ოსმალეთ-გურიის ურთიერთობიდან, რომელიც 1702—
1703 წწ. მომხდარა. მასში მოთხრობილია გურიის მთავრის მიერ
სტამბოლს გაგზავნილი ელჩობის წევრების მიმართ ოსმალეთის
ხელისუფლების დამოკიდებულების შესახებ. გურიელის ელჩობა
დააპატიმრეს იმის გამო, რომ მისი „ხელქვეითი თავკაცები შეთან-
ხმების და პირობის საწინააღმდეგოდ მოქმედებენ“. იმავე ცნობი-
დან ჩანს, რომ ოსმალეთში არაკანონიერად ჩათვალეს გურიელის
მიერ ქალ-ვაჟების საჩუქრის სახელწოდებით გაგზავნა. ეს უკა-

ნასკენლნი სტამბოლში საჯარო ვაჭრობით დაჰყიდეს და თანხა გურიიდან მიღებული ჯიზიას სახით შეიტანეს ხაზინაში. ამ ფაქტში გამოიხატა ოსმალეთის რეაქცია იმ ქვეყნის მიმართ, რომელმაც ხარკის ნაცვლად საჩუქრები მიართვა სულთანს, რაც სტამბოლში შეადგინა როგორც გურიის მთავრის თვითნებობა და არა ყმადნაფიცის მოვალეობის შესრულება სიუზერენის წინაშე.

ყურადღებას იქცევს რაშიდის ცნობა დასავლეთ საქართველოს ციხეების შესახებ. 1703 წლის ამბების თხრობაში მას აღნიშნული აქვს, რომ ქართველებმა ოსმალებს წაართვეს მათ მიერ ადრე დაკავებული ციხეები. ამის შემდეგ სულთანმა ბრძანა, რომ „აჯანყებულთა ხელში ჩავარდნილი ციხეები განთავისუფლების შემდეგ ძირფესვიანად მოეთხარათ“. ოსმალეთი ადრე თვითონ იყო დაინტერესებული დასავლეთ საქართველოს ციხეების ფლობით, რომლებიც მისი დამპყრობლური პოლიტიკის ტექნიკურ საყრდენებს წარმოადგენდა. მაგრამ ახლა ქართველები ამ ციხეებს იღებენ და მათ თავიანთი განმათავისუფლებელი ბრძოლის ბაზებად და თავდაცვის საშუალებად აქცევენ. სულთნის ბრძანება დასავლეთ საქართველოს ციხეების დანგრევის შესახებ მოწმობდა ოსმალეთის სისუსტეს: მას არ ჰქონდა ყველა ციხის შენარჩუნებისა და მათი გამოყენების იმედი. ამიტომ ოსმალებმა გადაწყვიტეს ციხეები, საჭიროების შემთხვევაში, აეგოთ მხოლოდ ბათუმისა და ბაღდადის რაიონებში, რათა შიგ საკმაო რაოდენობით ჩაეყენებინათ მცველები. ქართველების სახალხო-განმათავისუფლებელმა ბრძოლამ ოსმალეთი აიძულა შეემცირებინა პატარა ციხეების რაოდენობა, რათა მოეხდინა მეციხოვნეთა კონცენტრაცია დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთ ადგილებში.

რაშიდის ცნობებიდან ჩანს, რომ ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლას ქართველებთან ერთად აწარმოებდნენ აფხაზებიც.

რაშიდის „ისტორიაში“ ცნობები გვხვდება ახალციხის საფაშოს შესახებაც. ჰიჯრის 1091 წლის (1680—1681) ამბების თხრობაში მოიპოვება უწყება ახალციხის ფაშის, ასლანის, შესახებ. ამ წელს ასლან ფაშა სულთნის ბრძანებით მოუკლავს არზრუმის ვალის, იბრაჰიმ ფაშას. მისი მოკვლის მიზეზები რაშიდის „ისტორიაში“ ბუნდოვნად მოჩანს. მიუხედავად ამისა, თურქულ ნარატიულ წყაროში დაცული ცნობა ავსებს ეახუშტი ბატონიშვილის ცნობას ხსენებული ფაშის სიკვდილით დასჯის შესახებ.

ქართული და თურქული წყაროებიდან ირკვევა, რომ სულთანი უკმაყოფილო დარჩა ახალციხის ფაშის საქმიანობით იმ ამბებ-

თან დაკავშირებით, რასაც ამ დროს ადგილი ჰქონდა დასავლეთ საქართველოში. ვახუშტის სიტყვით, ახალციხის ფაშებს „აქუნდათ... ბრძანება ყოველთა საქმეთა ზედა იმერეთისათა და მართვიდნენ ესენი“³. სულთანის ახალციხის საფაშოს უყურებდა, როგორც ოსმალეთის პოლიტიკის ინსტრუმენტს დასავლეთ საქართველოს მიმართ.

მაგრამ, როგორც ირკვევა, ახალციხის ფაშები ამ პერიოდში ყოველთვის არ იყვნენ მათთვის დაკისრებული მოვალეობის ლოიალური შემსრულებლები. სწორედ ამიტომ სულთანს იენიჩრები ჰყავდა ჩაყენებული ახალციხეში, რომლებსაც ოსმალეთის გავლენა უნდა განემტკიცებინათ ამ მხარეში. ასლან ფაშას დანაშაულად სულთანმა მიიჩნია ურთიერთობა ქართლის მეფე ვახტანგ V-თან და მის ძე არჩილთან. ახალციხის ფაშამ არ აღკვეთა იმერეთის ტახტზე არჩილის ასვლის ცდები, რისი შედეგიც იყო ქართლის სამეფოს გავლენის გაძლიერება დასავლეთ საქართველოზე. ქართლის სამეფო ხდებოდა ოსმალეთის გეგმების ხელის შემშლელი დასავლეთ საქართველოში.

ქართლის სამეფოს გაძლიერება აშფოთებდა აგრეთვე ირანის შაჰს. XVII საუკუნის 60—90-იან წლებში ირანსა და ოსმალეთს შორის რამდენჯერმე მოხდა ელჩობათა გაცვლა. მოლაპარაკების მიზანი იყო ორი მუსლიმანური სახელმწიფოს შეთანხმებული კურსის შემუშავება ქართლის სამეფოს წინააღმდეგ.

ირან-ოსმალეთის ურთიერთობის ასეთ ეპიზოდს წარმოადგენს რაშიდის „ისტორიიდან“ თარგმნილი ადგილი, სადაც აღწერილია ირანის ელჩის ჩასვლა სტამბოლს ჰიჯრის 1103 წელს (1691 წლის 24 სექტემბერი—1692 წლის 11 სექტემბერი). ეს იყო განჯის მმართველი ქელბ ალი ხანი. რაშიდის ცნობით, აღნიშნული ელჩობა დაკავშირებული იყო ახალი სულთნის, აჰმედ მეორის ტახტზე ასვლასთან. ქელბ ალი ხანის მისიის ფაქტობრივი მხარე უკეთაა განხილული ქართულ წყაროებში (ვახუშტი ბატონიშვილისა და გორგიჯანიძის ისტორიები). მისი ამოცანა იყო ერთობლივი ღონისძიების შემუშავება ქართლის სამეფოს აქტივობის გასაწელებლად დასავლეთ საქართველოში. რაშიდთან გაშუქებული ელჩობის გარეგნული მხარე: ქელბ ალი ხანის პატივით მიღება, საჩუქრების გაცვლა ორ სამეფო კარს შორის და სხვა დეტალები შეესაბამებოდა ირან-ოსმალეთის მშვიდობიან ურთიერთობას 1639—1722

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს ცხოვრება, ზ. კვიციანიის გამოც., თბილისი, 1913, გვ. 258.

წლებში. ორი მუსლიმანური სახელმწიფო სათანადო დიპლომატიური ღონისძიებებით ხელს უშლიდა საქართველოს პოლიტიკური ერთეულების დაახლოებას, აღრმავებდა მის ფეოდალურ დაქსაქსულობას. მაგრამ ირან-ოსმალეთის „გულწრფელი მეგობრობის“ გარეგნული გამოვლინებანი არ ნიშნავდა მათ შორის წინააღმდეგობების მთლიანად აღმოფხვრას მშვიდობიან პერიოდში. ასეთ ვითარებას კარგად გამოხატავს ვანის მირმირანის, იუსუფ ფაშას შეშფოთება, რომელმაც 1065 წელს (1654 წ. 11 ნოემბერი—1666 წ. 31 ოქტომბერი) სულთნის კარს შეატყობინა ვანის რაიონში მომხდარი მიწისძვრის შესახებ. ვანის მირმირანი შეუშფოთებია მიწისძვრის გამო ვანის ციხის ერთი კოშკის დანგრევას. რადგანაც ეს ციხე ირანელების საზღვრებთან ახლოს მდებარეობდა, ფაშამ მისი სასწრაფოდ შეკეთება მოითხოვა. აქედან ჩანს, რომ ოსმალეთის სამხედრო-ტექნიკური დასუსტების შემთხვევაში ვანის მმართველს ირანის მხრივ 1639 წლის ზავის პირობების დაცვა საეჭვოდ მიაჩნდა. ირანსა და ოსმალეთს შორის 1639 წელს დადებულ ზავს არც ერთი მხარე განიარაღების საკმაო საფუძვლად და მშვიდობის მტკიცე გარანტიად არ თვლიდა.

* * *

რაშიდის „ისტორიაში“ დაცულია საინტერესო ცნობა ჩილდირის ეიალეთის (ახალციხის საფაშოს) ადმინისტრაციული დაყოფის შესახებ. რაშიდი გვაუწყებს, რომ 1702—1703 წწ., როცა დასავლეთ საქართველოზე აჯანყებულთა დასასაჩლად ლაშქრობა დაიწყო, მასში მონაწილეობის მიღება დაევალა ახალციხის ფაშას ისპაქსაც, რომელსაც თავის ვილაიეთიდან მოლაშქრეთა გარკვეული რაოდენობა უნდა გამოეყვანა. ამასთან დაკავშირებით რაშიდი ახალციხის ფაშის ლაშქრის წევრებს შორის ასახელებს ჩილდირის ვილაიეთის თოთხმეტ სანჯაყ ბეგს, რომლებიც იურთლუკის და ოჯაჯლიკის მფლობელებად იწოდებიან⁴.

ტერმინები იურთლუკი და ოჯაჯლიკი ოსმალეთის ადმინისტრაციულ სისტემაში იხმარებოდა დაპყრობილ ქვეყნებში ადგილობრივი ფეოდალებისათვის მემკვიდრეობით მფლობელობაში დატოვებული მიწების აღსანიშნავად. სამცხე-საათაბაგოში ასეთი, პრივილეგირებული, სანჯაყების არსებობა ცნობილია სხვა თურქული წყაროებიდანაც, კერძოდ, XVII ს-ის პირველ ნახევარში

⁴ რაშიდი, ისტორია, ტ. II, გვ. 580—581.

შედგენილ კოჩი ბეი გორიჯელის რისალედან⁵. თურქული დოკუმენტური და სხვა მასალების შესწავლიდან ჩანს, რომ ასეთი მიწების მფლობელნი სარგებლობდნენ საგადასახადო იმუნიტეტით და სულთნის წინაშე მათი მოვალეობა ლაშქრობაში მონაწილეობით შემოიფარგლებოდა⁶. რაშიდის ცნობა იმას მოწმობს, რომ XVIII ს-ის დამდეგსაც ჩილდირის ვილაიეთი ოსმალეთის მრავალი ვილაიეთისაგან განსხვავდებოდა აღნიშნული თავისებურებით. იერთლუკების მფლობელები სულთნის ჩვეულებრივ მოხელეებს არ წარმოადგენდნენ. ისინი სარგებლობდნენ მიწის მემკვიდრეობით ჭერის უფლებით, რისი ფორმალური დადასტურება ყოველი ახალი სულთნის მიერ ნიშნავდა გამაჰმადიანებული ქართველი ბეგების პრივილეგიებულ მდგომარეობის ცნობას. სალაშქრო მოვალეობის შეუსრულებლობის შემთხვევაშიც კი ოსმალეთის ხელისუფლება იძულებული იყო ასეთი სანჯაყბეგის იურთლუკი მისი შვილის ან ნათესავისათვის გადაეცა⁷. მაგრამ რაშიდის ეს ცნობა ერთ შენიშვნას იმსახურებს. ჩილდირის ვილაიეთის თოთხმეტი სანჯაყიდან ყველა არ ყოფილა იურთლუკი. პრივილეგიებულნი სანჯაყი მათგან მხოლოდ ოთხი იყო. შესაძლოა შეცდომა რაშიდის „ისტორიის“ გამომცემლების მიერაა დაშვებული.

* * *

რაშიდის „ისტორიიდან“ ამოღებული ადგილები საინტერესოა იმ მხრივაც, რომ ისინი ნათელ წარმოდგენას გვაძლევენ ოსმალეთის სახელმწიფოს ისეთ უმნიშვნელოვანეს ორგანიზაციაზე, როგორც იყო რეგულარული ჯარი. წარმოდგენილი ნაწყვეტებიდან ჩანს, რომ სულთნის რეგულარულ ჯარს უკვე ამ დროს დაკარგული ჰქონდა თავისი საბრძოლო თვისებები. რაშიდი რამდენჯერმე აღწერს ისეთ შემთხვევებს, როცა იენიჩრები უარს ამბობენ „მაღალი ბრძანების“ შესრულებაზე. მაგალითად, 1696 წელს ჯანიკელ იენიჩრებს თავი აურიდებიათ ბრძანებისათვის და ნაცვლად იპისა, რომ აზოვის ციხეში რუსების მიერ ალყაშემორტყმულ ოსმალებს მიშველებოდნენ, ციხე დაიკავეს ჯანიკის რაიონში და სახელმწიფო ქონებასაც დაეუფლნენ. მთავრობამ განკარგულება გასცა მათი ქონების ხაზინის საკუთრებაში გადაცემის შესახებ. შეიძლება ვი-

⁵ Koçi Bey Risalesi, İstanbul, 1939, გვ. 102.

⁶ ვ. ჩოჩიევი, სამცხე-საათაბაგო მე-17 ს-ის მეორე მეოთხედში, სტალინის პედ. ინს. შრომები, ტ. 6, 1958, გვ. 330—36.

⁷ Mufassal Osmanlı tarihi, c. III, İstanbul, 1959, გვ. 1534, 1541.

ფიქროთ, რომ ხსენებულ იენიჩრებს თავის ანგარებითი მიზნებისათვის იყენებდა ჯანიკის სანჯაყბეგი ჰასან ფაშა, რომელსაც სიკვდილით დასჯა მიესაჯა აზოვის ციხისათვის ხე-ტყის მასალის დავგიანებით გაგზავნის გამო.

არანაკლებ საინტერესოა მეორე ცნობა, რომელიც 1702—1703 წწ. საქართველოზე სალაშქროდ დანიშნულ რეგულარულ ჯარს ეხება. რაშიდის მონათხრობიდან ირკვევა, რომ საქართველოზე სალაშქროდ გამზადებული იენიჩრები და მძიმედ შეჭურვილი მხედრები ხელისუფლებას აუმხედრდნენ იმ დროს, როდესაც მათ სტამბოლის ნავსადგურში ჩამომდგარ გემებში ანაწილებდნენ. ამბოხების მიზეზს წინა თვეების ჯამაგირის დაგვიანება წარმოადგენდა. ამბოხებულებმა უარი განაცხადეს საქართველოზე სალაშქროდ წასვლაზე და ამ დავალების შესრულების პირობად ჯამაგირის მიღება წამოაყენეს. რაშიდს დამაჯერებლად აქვს გადმოცემული ამ ამბით გამოწვეული შიში და დაბნეულობა, რამაც მმართველი წრეები მოიცვა. გაბატონებული კლასის წარმომადგენლები ამბოხებულ ჯარისკაცებს „საძაგელ მდაბიოებს“ უწოდებდნენ, რითაც მათ არსებული წყობილებისათვის საშიშ სოციალურ მოძრაობათა მონაწილეებთან ათანაბრებდნენ. დამოწმებული ფაქტები წარმოდგენას გვაძლევს აგრეთვე ოსმალეთის ხაზინის რეალურ მდგომარეობაზე. მას არ გააჩნდა რეგულარული ჯარისათვის კუთვნილი სარგოს გაცემის შესაძლებლობა. პოლიტიკური და ფინანსური კრიზისის პირობებში ფეოდალთა კლასის მმართველ წრეებს უკმაყოფილო ჯარის გაყვანა გარეშე ქვეყნების, ამ შემთხვევაში დასავლეთ საქართველოს, დასარბევად საშიში საშინაო ვითარებისათვის თავის ჯართმევის საშუალებად ეჩვენებოდათ. რაშიდის ისტორიის ეს ფრაგმენტი თვალნათლივ გვიხატავს გაოგნებული ოსმალთა მოხელეების „სახელმწიფოებრივ სიბრძნეს“ გამწვავებული შინაპოლიტიკური კრიზისიდან გამოსავლის ძიების დროს. ისინი თავს იტეხდნენ იმაზე ფიქრით, თუ როგორ გაეყვანათ საქართველოზე სალაშქროდ სტამბოლში ამბოხებული ჯარისკაცები.

რეგულარული ჯარის ორგანიზაციის მოშლის გამო დასავლეთ საქართველოზე სალაშქრობის ჩატარების საქმეში მთავარი როლის შესრულება არარეგულარულ, ფეოდალურ, სალაშქროს ეკისრებოდა. რაშიდის ცნობებიდან ჩანს, რომ 1702—1703 წწ. აჯანყებული ქართველების წინააღმდეგ განზრახულ სალაშქრობაში სულთნის ბრძანებით გათვალისწინებული იყო იენიჩრების, ნიჩბიანი და იალქნიანი გემების, არზრუმის, ტრაპიზონის, ყარსის, ჩილდირის ბეგლარ-

ბეგების დაქვემდებარებაში მყოფი მიწათმფლობელი ფეოდალები-
სა და, აგრეთვე, ყველას მონაწილეობა („ვისაც კი გააჩნია თოფი“).
სულთნის ფირმანის ეს ადგილი, რომელიც რაშიდისათვის მხოლოდ
ოფიციალური წყაროებიდან იყო ცნობილი, მოწმობს, რომ ოსმა-
ლეთის ცენტრალური ხელისუფლება დასავლეთ საქართველოზე
(ურწმუნოთა ქვეყანაზე) ლაშქრობას საღეთ ომის ლოზუნგით
ანხორციელებდა. რათა მასში მონაწილეობის მიღება მდაბიო მუს-
ლიმების ფართო მასების მაცთუნებელ და ამ უკანასკნელთა კლასობრივი ბრძოლისაგან აცდენის საშუალებადაც ექცია. ოსმალეთის
ფეოდალთა კლასი საშინაო კრიზისიდან გამოსავალ გზებს საგარეო
ომებსა და მეზობელი ქვეყნების ძარცვაში ეძებდა. ამდენადვე,
ცხადია, რომ ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლა
აღრმავებდა ოსმალეთის ჩამორჩენილი ფეოდალური საზოგადოე-
ბის კრიზისს, ჰბორკავდა და თავისკენ იზიდავდა მის ძალებს. მარ-
თალია, დასავლეთ საქართველო არ ყოფილა რუსეთისა და აღმოს-
ავლეთ ევროპის სხვა სახელმწიფოების ანტიოსმალური კავშირე-
ბის ოფიციალური წევრი, მაგრამ თავისი ბრძოლით იგი სერიოზულ
დახმარებას უწყევდა რუსეთს, პოლონეთსა და უკრაინას, რომელთა
ინტერესები შავი ზღვის აუზში ერთიანდებოდა ოსმალეთის წინა-
აღმდეგ.

**რავინის „თარინ“-ის ქართული
თ ა რ გ მ ა ნ ი**

1065 (1654 წლის 11.XI—1655 წლის 31.X) წელი
დიდი მიწისძვრის შემდგომ ვანის ციხის
ზოგი ადგილის აღნაგობა

ვანის ეიალეთის¹ მირმირანის², სეიდ იუსუფ ფაშას არზა მოვიდა. მასში ნათქვამი იყო, რომ ალლაჰის ნებით მომხდარი დიდი მიწისძვრისაგან დაინგრა ვანის ციხის ერთი კოშკი და ზოგი ადგილი. რადგანაც ხსენებული ციხე რაფიზთა³ ტომებსა და ქურთებს შორის მდებარეობს, ხოლო ადგილობრივმა მოსახლეობამ სიმშვიდე დაკარგა, ამიტომ მაღალი სასახლის ერთ-ერთი კაფუჯი ბაში⁴, კარაკაშ ალი ალა დაინიშნა და გაიგზავნა დანგრეული ადგილების შესაკეთებლად და გასამაგრებლად ისე, როგორც აღრე იყო.

ტ. I, გვ. 102.

1091 (1680 წლის 2.II—1681 წლის 21.I) წელი
ახალციხის მირმირანის, ასლან ფაშას⁵, მოკვლა

ვინაიდან ახალციხის ბეგლარბეგი⁶, ასლან ფაშა, ქონების შეძენის სურვილით საქართველოს ქვეყანაში მღელვარებას იწყევდა და ამბოხების და არეულობის მოთავე იყო, არზრუმის ვალიმ⁷, იბრაჰიმ ფაშამ, მისდამი გაგზავნილი სამეფოეო წერილის შესაბამისად, არ დააყოვნა (ასლან ფაშას) მოკვლა. მისი მოჭრილი თავი სამეფო კარის წინ მიწაზე გაგორებით დაამცირეს.

ტ. I, გვ. 363.

ტახტზე ბედნიერების მომასწავებელ ასვლასთან დაკავშირებით, ირანის შაჰის მიერ ელჩად წარმოგზავნილი იქნა განჯის მმართველი, ქელბ ალი. როცა სატახტომდე მიაღწია, გაიცა (მისი სატახტოში შესვლის) ნებართვის მინიჭების სამეუფეო ფირმანი, რომლის შესაბამისად [ხსენებული ელჩი] ღვთივდაცულ ედირნეში⁸ შევიდა. დროულად იქნა მიღებული ზომები, რათა, სამეუფეო კანონის შესაბამისად, [იგი] უზრუნველყოთ აუცილებელი სახსრით და ბინით. მას შემდეგ რაც რამდენჯერმე დანაყრდა და ნაირნაირი სიკეთით გაბედნიერდა, მეორე ჯუმადის მერვე დღეს (1692 წლის 26 თებერვალი) მსოფლიოს ტახტის საფეხურის [წინაშე] ძირს დაემხო, ფადიშაჰს თავისი წერილი გადასცა და მიაართვა ირანის ქვეყანაში განთქმული ხუთი ჩორთიანი ცხენი, ორმოცდახუთი ირანული ძვირფასი ქვებით მოოჭვილი ფარი, მურასა ხმალი და სხვა საჩუქრებო.

ტ. II, გვ. 182.

სამეუფეო წერილის გადაცემა ირანის ელჩისათვის უპვავსტომისი (მიღების დროს)

ამას წინათ ბედკეთილ გამეფებასთან დაკავშირებით ჩამოსულ ირანელ ელჩს, ქელბ ალი ხანს მიეცა ირანის ქვეყანაში კვლავ დაბრუნების ნებართვა. რადგანაც შაჰისათვის გასაგზავნად გამზადებული სამეუფეო წერილის გადაცემა [ირანელი ელჩებისათვის] ძველი ჩვეულების მიხედვით, სამეუფეო დარბაზობის დროს ხდება, ამიტომ [მდინარე] დუნაის ნაპირზე კასრად წოდებულ ადგილზე, [სადაც მაშინ სულთანი იმყოფებოდა], ედირნის სასახლის მსგავსი კარავი გამართეს და დიდებული რამაზანის მეცამეტე დღეს (1692 წლის 30 მაისი) [ირანის ელჩი ქელბ ალი ხანი] საპატიო რაზმის თანხლებით კონალიდან⁹ (იქ) გადაიყვანეს.

როდესაც [შაჰის ელჩმა] დიდი ვეზირის თანდასწრებით თავი დაუკრა სამეფო უზანგს¹⁰ და მას შემდეგ, რაც საპატიო ხალათის ჩაცმით ჯერ დიდი ვეზირის აღმატებულება იქნა გაპატიოსნებული, ხსენებული ელჩიც დაუყოვნებლივ [ფადიშაჰმა] სიასამურის ქუჩით შეიწყალა. (ამის შემდეგ) გაიცა ფირმანი იმის შესახებ, რომ მალაღი სამეუფეო წყალობიდან საჩუქრის სხვაობისთვის]

სამგზავრო ხარჯების ანგარიშში მიეცათ თორმეტი ათას ხუთასო ყურუში¹¹, ხოლო მისი თანმხლებლებისათვის აგრეთვე ხუთი ათას ხუთასი ყურუში, [ელჩის] სულ უფროსი ხაზინადრისათვის ხუთი ათასი ყურუში, ხოლო მისი თანმხლებლისათვის ორი ათასი, რაც ერთად აღებული შეადგენს ოცდა ხუთი ათას ყურუშს, და რომ ნება მიეცათ [ელჩისათვის] დაბრუნებულიყო თავის ქვეყანაში.

ტ. II, გვ. 192.

1108 (1696 წ. 31.VII—1697 წ. 19.VII) წელი
მოსკოვის თავდასხმა აზოვის ციხეში

მოსკოველი ურჯულოები აზოვის ციხეზე თავდასხმის ოცნებაში შეიპყრო. ამაზე ადრე, 1106 წელს (1694 წ. 22 აგვისტო—1695 წ. 11 აგვისტო), [აზოვის ციხეს] შემოეწყევნენ და 86 დღიანი გარემოცვის შემდეგ ბოროტებასა და სიძევს სჩადიდოდნენ. შემდეგ ხელახლა მათი ჯოჯოხეთში წასასვლელი ურიცხვი ლაშქარი ხსენებულ ციხეს თავს დაესხა და 1107 წლის ზულ ყადის თვის მეორე დღეს (1695 წლის 14 ივნისი) გარემოცვა დაიწყეს. (ამ) უკანასკნელი გარემოცვისას ხსენებული [ციხე] ზარბაზნების ყუმბარების დაშენით დაზიანებული იქნა. ამასთან ისინი, ვინც ბრძოლის მსვლელობაში მოწამებრივ სიკვდილს გადაურჩნენ, შეცოტავებული და უნარდაკარგული იყვნენ. როცა აშკარა და ცხადი გახდა, რომ გარემოცვას ვერ გაუძლებდნენ, საომარი სიმაგრეების და დაზიანებული კედლების სასწრაფოდ შესაკეთებლად და ციხის შიგნით მყოფი მცველების საომარი იარაღის, ზარბაზნების საწყობის შენახვის მდგომარეობის და მოვლის საჭიროებათა გასაგებად [სტამბოლიდან] გაიგზავნა მუბაშირი¹², რომელმაც უდარდებლობა და უთაურობა გამოიჩინა. გარდა ამისა, მაღალი სახელმწიფოს¹³ მხრიდანაც, სისწრაფე არ გამოიჩინეს. ციხისათვის გარედან დახმარების აღმოსაჩენად რომ იყვნენ დანიშნული ვეზირი ალი ფაშა, არზრუმის ვეზირი ბაკი ფაშა და ვეზირი, ხაზინადარი ჰასან ფაშა, აგრეთვე, ციხეში შესვლის მიზნით (მისი მცველების დასახმარებლად) გამოყოფილი ტრაპიზონის ვალის, ვეზირ კულაილი კავუზ აჰმედ ფაშას გაქცევის შემდეგ მის [მაგიერ ამ დავალების შესასრულებლად] დანიშნული ქეთხუდა¹⁴ ჰასან ფაშა თავისი კარის ხალხით და, განსაკუთრებით, მისი აღმატებულება, მაღალდირსეული ხანი¹⁵, არ მისულან გარემოცვის ადგილამდე. [იგი] საჭაროდ დამარცხებული მოულოდნელად უკან დაბრუნდა. ურჯულოებმა ისარგებ-

ლეს მათი წასვლით და ხელთ იგდეს [ციხის მახლობლად მდებარე] მნიშვნელოვანი თავისუფალი ადგილები. ამის შემდეგ იფიქრეს, შესაძლებელია საიდანძმე მაველი ლაშქარი მოვიდეს [ჩვენს მიერ] უკუგდებული ან ციხის შიგნით განწირულ მდგომარეობაში მყოფ ნაწილთან შესაღწევადო, რის გამო ოცდარვა დღე მოანდომეს თხრილების და სიმაგრეების მომზადებას და წესრიგში მოყვანას. მხოლოდ ამის შემდეგ შეუდგნენ [ციხის] გარემოცვას. როგორც [ზემოთ] განმარტებული იყო გარემოცული ციხის დასახმარებლად დანიშნული იქნენ არზრუმის ვალი ბაკი ფაშა, [აგრეთვე] ალი ფაშა და კილაული აჰმედ ფაშას ქეთხუდა, ჰასან ფაშა. როცა მათ სხვა მოლაშქრეებთან ერთად ხსენებული ციხის მახლობლად მდებარე, ქვიშად წოდებულ ადგილამდე მიაღწიეს, დიდი ღონე და ძალა დახარჯეს, რათა ლაშქრის ერთ ნაწილს [მინც] შეედრია ციხის შიგნით. მაგრამ სარწმუნოების მტრის მიერ წინასწარ მომზადებული თხრილების გადალახვა ამ საშუალებით შეუძლებელი აღმოჩნდა. ვინაიდან ციხის კოშკები გარემოცვის დაწყების შემდეგ დანგრეული იყო, ხოლო ციხის შიგნით მყოფ მეომრებს, რომლებმაც ისლამისათვის ბრძოლას და მტრებისგან თავის დაცვას გულმოდგინება და უნარი შეაღიეს, წინააღმდეგობის ძალა დაკარგული ჰქონდათ, წარმართების¹⁶ ბრბომ იფიქრა, წარმატებას მივალწევთ ციხის წინააღმდეგ ზარბაზნების, თოფებისა და საომარ საშუალებათა გამოყენების გზითო. ამ მიზნით მათ დაიწყეს მიწის მოთხრამოხვეტა და გააკეთეს ყრილი, რომელიც სიმაღლით ციხის კედელს გაუსწორდა. რაკი ციხეში მყოფ ოთხას თუ ხუთას მუსლიმ მეომარს [გარედან] დახმარების იმედი გადაუწყდათ, მათმა გამძლეობამ და სიმედგრემ იკლო და ძალაუნებურად სული დაელიათ. ასე 1108 წლის დიდებული მუჰარემის მეშვიდეს დღეს (1696 წლის 6 აგვისტო) შენდობის აღთქმის გზით ციხე თავდამსხმელი ურჯულეების ხელში გადავიდა.

როცა ამ გულშემზარავი ამბის ანარეკლმა მაღალ სახელმწიფომდე მიაღწია, გაიცა ფირმანი იმის შესახებ, რომ მოეკლათ კილაულის ქეთხუდა, ჰასან ფაშა, და გონიოს ბეგი, რომლებსაც (აზოვის) ციხისათვის დახმარების აღმოჩენა ჰქონდათ დავალებული, მაგრამ დროზე გამოუცხადებლობით ბრძანება დაარღვიეს, აგრეთვე, ჯანიკის სანჯაყის¹⁷ მფლობელი, ჰასან ფაშა, რომელმაც აზოვის ციხეს დროზე არ გაუგზავნა ხე-ტყის სააღმშენებლო მასალა.

გაიცა აგრეთვე ბრძანება იმის შესახებ, რომ სახელმწიფო ხანინას დაესაკუთრებინა კილაური აჰმედ ფაშას მთელი ქონება,

ვინაიდან იგი დანიშნული იყო ხსენებული ციხის დასაცავად, მაგრამ ზემოხსენებულ პირებთან ერთად, თუ უფრო ადრე, [თავი აარიდა ამ დავალების შესრულებას და] გაიქცა.

ამას გარდა, ვინაიდან ბაზიერთუხუცესის შუამდგომლობით აზოვის ციხის დასაცავად დანიშნულმა ჯანიკელმა იენიჩრებმა¹⁸ ბრძანების შესრულებას გული არ დაუდეს და უდარდლოა გამოიჩინეს, ამიტომ მათი [იენიჩრების] კერის უმცროსი ჩაუში¹⁹ მუბაშირად შეარჩიეს და გაგზავნეს, რათა სახელმწიფო ხაზინის სასარგებლოდ დაუფლებოდა მათ მიერ დაკავებული ციხის დროშას, ქონებას და ნივთიერ სახსარს.

ტ. II, გვ. 375—378.

1114 (1702 წლის 28.V—1703 წლის 16.V) წელი
ახალი ციხის [მშენებლობის] დაწყება აკინდოში

აზოვის მხრიდან მტრის გემებს [შავი ზღვის მიმართულებით] მოძრაობის ხელსაყრელი პირობები რომ არ ჰქონოდათ, გადაწყდა ახალი ციხე აევით ყირიმის მხარეში, ქერჩის ყურის მახლობლად. აკინდის კონცხის სახელით ცნობილ ადგილზე. [ხსენებულ ადგილას] წყლის დაბრკოლებასთან ერთად სათოფურები გაკეთდა, რომლებშიც დაიდგა ორმოცდაათი ოყის და კიდევ უფრო მეტი წონის ყუმბარების მსროლელი, გემებიდან მოხსნილი ზარბაზნები. [გარდა ამისა, ქერჩის ყურეში აზოვის მხრიდან] ნავის შესვლის აღკვეთის მიზნით დროზე დაიჭირეს თადარიგი [ციხის] ნაკლოვანებათა მოსაწესრიგებლად, რათა ხსენებული ციხე უზრუნველყოთ აუცილებელი რკინით სამაკოს მხრიდან, მეტულეებით ვალახეთიდან და მოლდავეთიდან, მუშა-ხელით ახლომანლო დაბებიდან, ტყის მასალით ჩერქეზეთის მთებიდან, ზოგიერთი ხის მასალის საგნებით სინოპის მხრიდან და სხვა საჭირო მასალით თვით სატახტოდან. ყოფილი ბოსტანჯი ბაში²⁰, სკუტარელი მუსტაფა ალა საზღვაო ნაგებობათა გამგებლად დანიშნეს. ციხის ასაგებად, მას ნაკლოვანებათა აღმოსაფხვრელად და [აგრეთვე] ციხის გარემომცველ [ზღვის] ადგილებში [მტრის] გემის გავლისათვის ხელის შეშლის მიზნით დიდი ყუთებით ზღვაში ვებერთელა ქვები ჩაყარეს. სამეფო ფლოტი, აგრეთვე, დასახმარებლად ხსენებული ადგილისკენ [წასასვლელად] დაინიშნა.

(ტ. II, გვ. 549—550).

გურიელის ელჩის დაპატიმრება

ვინაიდან ცნობილი გახდა, რომ საქართველოს ერთ-ერთი ქვეყნის, გურიის, მთავრის ხელქვეითი თავკაცები შეთანხმების და პირობის საწინააღმდეგოდ მოქმედებენ, ამიტომ მისი მხრიდან ელჩობის სახით მოსული რამდენიმე ქართველი სადალჯინის ციხეში გაგზავნეს და პატიმარპყვეს, ხოლო საჩუქრის სახელწოდებით ჩაყვანილი რვა ვაჟი და ოთხი ქალწული საჯარო ვაჭრობით დაჰყიდეს. ხსენებული ჯგუფის [გაყიდვის გზით შიღებული] ჯიზია²¹ ხაზინას გადაეცა სარწმუნოების მიზნებისთვის.

ტ. II, გვ. 561.

ამბავი საქართველოში ლაშქრობისა და ისლამის ლაშქრის დანიშვნის შესახებ

ვინაიდან ცნობილი გახდა, რომ საქართველოს ქვეყნების მოსახლეობიდან დადიანის, გურიელის და აფხაზი აჯანყებულები რამდენიმე წლის განმავლობაში უარს ამბობდნენ ჯიზიას გადახდაზე და, ამას გარდა, თავს ესხმოდნენ და ძალას იყენებდნენ ისლამის ქვეყნების ზოგიერთი საზღვრის მიმართ, [ამიტომ] მოწონებული იქნა გადაწყვეტილება ამას წინათ ბაბა დალისკენ დანიშნული ვეზირის ქუსჯი ხალილ ფაშასთვის არზრუმის ეიალეთის ბოძებისა და საქართველოზე სალაშქროდ შერჩეული ისლამის ლაშქრის სარდლად დანიშვნის შესახებ.

გაიცა ბრძანება, რომ მთავარსარდალ, ზემოხსენებულ ვეზირ ქუსჯი ხალილ ფაშასთან შეიკრიბონ და მის სიტყვასა და ბრძანებას დაემორჩილონ: ტრაპიზონის ბეგლარბეგი სალიჰ ფაშა ხსენებული ეიალეთის ლაშქრით (აგრეთვე) ალაი ბეგები²², ზაიმები²³ და თიმარის²⁴ მფლობელები და ადგილობრივი მეთორბეგი; აღმოსავლეთ ყარა ჰისარის სანჯაყის განმგებელი მუსტაფა ფაშა მთელი თავისი კარის ხალხით, სამასი შეიარაღებული მოხალისით და ხსენებული ლივის²⁵ ზაიმები და თიმარის მფლობელები; გონიოს სანჯაყის ბეგი²⁶ და მეორე ბაზიერთუხუცესი მეჰმედ ალა მალალი კარის იენიჩრების ყველა მებრძოლის შემადგენლობით ზუთი ოდა;²⁷ ორასი კაცი ჯებეჯი²⁸, ასი მეზარბაზნე, ორმოცდაათი ზარბაზნების ლაფეტების მზიდავი.

ტრაპიზონის ეიალეთში განლაგებული იენიჩრების სარდლები თავიანთი მებრძოლებით, გონიოს დასაცავად ჩაყენებული მალალი

კარის იენიჩრები, სამეფო ფლოტის ორი ნიჩბიანი და ორმოცი იალქნიანი გემი და გირესუნსა და გონიოს შორის მდებარე (ზღვის) ნაპირზე მყოფ მოლაშქრეთა ნაწილები და სხვა ხალხი, ყველა ვისაც კი გააჩნია საომარი თოფი;

ჩილდირის მხრიდან აგრეთვე, ჩილდირის ბეგლარბეგი ისპაკ ფაშა²⁹ მთელი თავისი კარის ხალხით, ჩილდირის ეიალეთის ზაიმები და თიმარის მფლობელები და ალაი ბეგები, ახალციხეში განლაგებული [სამეფო] კარის მეომრებიდან სამასი კაცი დაექვემდებაროს ერთ ჩაუშს; აწყურის და ხერთვისის ციხეების ალები³⁰ მათს გვერდში მყოფი, [დაქვემდებარებული] მოხალისეებით, ჩილდირის ეიალეთის ქვეითი მეთოფეები და მხედრები, ასევე [იმ] თოთხმეტი სანჯაყის ბეგებით რომლებიც იურთლუკად და ოჯაკლიკად ითვლებიან მთელი მათი კარის ხალხით;

ყარსის ბეგლარბეგი მუსტაფა ფაშა მთელი მისი, წესრიგში მოყვანილი კარის ხალხით და მისი ეიალეთის ყველა ზაიმი და თიმარის მფლობელი, ყარსის, მალაზბერდის, გეჩვანის და კალიზმანის მეციხოვნეები და მათს ირგვლივ მყოფი მოხალისეების ალები, და ხსენებულ ეიალეთში მდებარე თხუთმეტი სანჯაყის ბეგი;

არზრუმის ეიალეთში მდებარე ცხრა სანჯაყის ბეგი და ალაი ბეგი, [აგრეთვე] ზაიმები და თიმარის მფლობელები და ქილის, კალიზმანის*, ბაიაზეთის და ალაშქერტის სანჯაყების ბეგები.

ტ. II, გვ. 580—581.

1115 (1703 წლის 17.V—1704 წლის 5.V) წელი
ჯეზბეჯიების თავპყრობა ნარჩინი ჯამაგირის
მოკოვიების მიზნით

როდესაც იენიჩრების ოთხი ოდა და ორასი, ცხენებზე შესაჯდომად გამზადებული ჯებეჯი, რომლებსაც ბედნიერების სატახტოდან [სტამბოლიდან] ნაბრძანები ჰქონდათ საქართველოზე ლაშქრობა რაზეც ზემოთ იყო საუბარი, [მათ წასაყვანად სტამბოლის ნავსადგურში ჩამომდგარ] გემებზე ნაწილდებოდნენ, ხსენებული ორასი ჯებეჯი, ერთ ჯგუფად შეკრებილნი, ჯებეჯი ბაშისტან³¹ და მათ კერის ქეთხუდასთან მივიდნენ და განაცხადეს: ვინაიდან ლაშქრობას გვავალებთ, ავანსად უნდა მოგვცეთ ჩვენი ულუფის მეთ-

* აქ შეცდომა უნდა იყოს. კალიზმანი იხსენიება ზემოთაც, ყარსის საბეგლარბევოს შემადგენლობაში.

.თელიო და აურზაური ატეხეს. როცა [ჯებეჯი ბაშიმ და ქეთხუდამ] მათ მიუგეს, რომ ჯამაგირს დაუყოვნებლივ გამოგიგზავნით დანიშნულებისამებრ. როგორც კი (სალაშქროდ) გაემართებითო, ჯებეჯიებმა ყურად არ იღეს [ასეთი პასუხი] და ამის შემდეგ, ათ მეი-დანზე³², ფაზლი ფაშას სასახლის წინ, ამბოხების და შფოთვის დროშა აღმართეს. ვიღრე ჩვენი ჯამაგირის მეათელი წინასწარ არ მოგვეცემა, ამ ადგილიდან ფეხს არ მოვიცვლითო. [ჯებეჯიებმა] თავი აიშვეს და გაჯიუტდნენ.

(ადრე), როდესაც ჯამაგირი დარიგდა, თანხა საკმარისი არ აღმოჩნდა, რის გამოც დივანიდან³³ მხოლოდ იენიჩრების რაზმს გაუსწორდნენ, ხოლო სიფაპიების³⁴ რაზმისათვის დიდი ვეზირის [სახლიდან გამოიტანეს] მოფენილობა და თვითეულ [სიფაპის] დაურიგეს. რაც შეეხება ჯებეჯიებს, მეზარბაზნეებს, ზარბაზნების მზიდველებს, ბოსტანჯიებსა და სხვა ოჯალებს, მათ კულ ცოტა ახჩა შეხვდათ, რაც მხოლოდ მეთაურებს შორის გაანაწილეს. ხაზინას ყოველი მხრიდან საფრთხე უდგა, თანაც მისი შემცირებული სახით განაწილება შეუძლებელი გახდა. ამიტომ მეომრებამდე ჯამაგირმა არ მიადწია და ზოგიერთს ოთხი თუ ხუთი, ხოლო ზოგიერთს ათი ქისა³⁵ დააკლდა. მიუხედავად იმისა, რომ არ ყოფილა დიდი ბრძანება ორასი ჯებეჯისათვის მათ მიერ მოთხოვნილი ჯამაგირის ნარჩენის მიცემის შესახებ, მაინც სექჰან ბაში³⁶, მურთეზა ალა, ჯებეჯი ბაში და ჯებეჯიების ქეთხუდა თავიანთი მიზნების მიღწევაში დახმარების მიღების განზრახვით ერთად წარდგნენ კაიმაკამ³⁷ ფაშასთან და თქვეს: თუ საძაგელი მდაბიოები დარწმუნდებიან, რომ ამ საბაბით მათ განზრახვას წარმატება მოჰყვება, მაშინ სხვებიც დაიჩემებენ ამის თაობაზე [სულთნის] ბრძანება უკვე არსებობსო, და ყველა საგონებელში ჩავარდა. დიდი ფიქრისა და განსჯის შემდეგ დაასკვნეს, რომ ამჟამად მათგან [ამბოხებელი ჯებეჯიებისაგან] თავის დაცვის მიზნით შესაფერი, შედარებით ნაკლები საშიშროების გამომწვევი განკარგულების გაცემა საჭირო იმიტომ, რომ ჩვენი საკუთარი ძალის [გადაჭარბებით შეფასება], ასევე მათი მისწრაფებისადმი გულგრილობის [გამოჩენა] ან ძალის გამოყენება და სასტიკად მოპყრობა, ალაპიცი დაგვიფარავს, გახდებოდა ამბოხების ალის აგიზგიზების მიზეზი.

[ამის შემდეგ ხსენებული პირები] დაუყოვნებლივ შეუდგნენ მათი გაუცემელი ჯამაგირის სრულად შონვა-მომზადებას და დაფაცურდნენ, რათა [ჯებეჯიები] სასწრაფოდ გაეგზავნათ დანიშნულებისამებრ გამზადებული გემით.

ეს ამბები კაიმაკამ ფაშამ სახელმწიფოს ცენტრს წერილობითაც დაწერილებით მოახსენა. და როდესაც ამ გამოგნებელი ამბის კვალმა მთავრობის ყურამდე მიაღწია, ეს შეაფასეს როგორც ჭებეჯი ბაშის უთაურობა და მისი თხოვნის შეწყნარება შეუძლებლად მიიჩნიეს. დიდი ვეზირის გონივრული რჩევით ჭებეჯი ბაშიდ დაინიშნა მეორე სურემინი³⁸, ბოსნელი იბრაჰიმ ალა. რადგანაც ბედნიერების სატახტოში მის ჩასვლამდე საქმის რიგიანი მცოდნე არავინ ეგულებოდათ [ამიტომ სურამინი იბრაჰიმ ალა], სინანულით გაისტუმრეს ედირენდან.

ტ. II, გვ. 589—591.

დაგამოშვიდებელი ცნობის მიღება ამირბისაგან
საქართველოში ლაშქრობიდან რიზეში
დაბრუნების შემდეგ

ამას წინათ საქართველოზე სალაშქროდ დანიშნულმა ბეგებმა, მოლოდინის წინააღმდეგ, რაიმე მნიშვნელოვან წარმატებას ვერ მიაღწიეს. ვინაიდან ზამთარი ახლოვდებოდა და [ზღვაზე] ქარიშხლის [ამოვარდნისა] ეშინოდათ, ჯემები რიზედ წოდებული ადგილის ნავსადგურში შევიდნენ. [სატახტოში] ცნობა მოვიდა, რომ ისინი გაზაფხულის დადგომამდე ხსენებულ [ნავსადგურში] დარჩებოდნენ.

ტ. III, გვ. 92.

საქართველოში ლაშქრობა

საქართველოს მხარეებში მდებარე იმერეთის, სამეგრელოს და გურიელის ქვეყნების მოსახლეობის ზოგიერთმა ჯგუფმა აჯანყების დროსა ააფრიალა. როცა მის უდიდებულესობას, მრისხანე ფაღიშაჰს [ამის შესახებ] მოახსენეს, ხსენებული თვის მეთორმეტე დღეს*. მაღალი ფირმანი გაიცა ტრაპიზონის ვალის და სხვა მხარეების ვალიებზე მთავარსარდლად განწესებული ხალილ ფაშას სახელზე იმის შესახებ, რომ აჯანყებულთა ხელში ჩავარდნილი ციხე-

* ეს ამბავი ხდება ჰიჯრის 1115 წელს. ზემოთ რაშიდი ასახელებს შაბანის თვეს, ე. ი. ფირმანი გაუციათ 1703 წლის 31 იანვარს.

ები განთავისუფლების შემდეგ ძირფესვიანად მოეთხარათ, ხოლო ბალდაღჯიკად* და ბათუმად წოდებულ ადგილებში, საჭიროებისდამიხედვით, რამდენიმე ციხის საძირკველი ჩაეყარათ და ყველა ადგილზე საკმაო რაოდენობით მცველები ჩაეყენებინათ.

* ბალდაღჯიკი (بغدادجق) დას. საქართველოში მდებარე დასახლებული პუნქტის, ბალდაღის (დღევანდელი მიაიკოვსკი) კნინობითი სახელწოდებაა. თურქულად. ასეთი დაკნინება ერაყის (დიდ) ბალდაღთან შეპირისპირებით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული.

შენიშვნები კართული თარგმანისათვის

1. ეილეთი — ყველაზე მსხვილი ადმინისტრაციული ერთეული ოსმალეთში. თურქულ წყაროებში მისი პარალელური მნიშვნელობით ხშირად გვხვდება ვილაიეთი. XIX საუკუნეში თანზიმათის (რეფორმების) შემდეგ ეილეთს საბოლოოდ ეწოდა ვილაიეთი.

2. მირმირანი — არაბული ამირ ულ-უმარას (ამირთა ამირას), თურქული ემირთა ემირის, სპარსული ვარაიაცია (მირ-ი მირან). თურქი ეპათალმწერლები მას ბეგლარბეგის და ვალის სინონიმად ხმარობენ.

3. რაფიზები — მწვანელები: თურქები ასე უწოდებდნენ ირანელებს, რაკი ისინი შიიტობის მიმდევრები იყვნენ.

4. კაფუჯი ბაში — სულთნის სასახლის მოხელეთა გარკვეული რიგის უფროსი. კაფუჯი-ბაშები ხელმძღვანელობდნენ უცხო სახელმწიფოების ელჩების მიღების ცერემონიას და თვალს ადევნებდნენ სასახლის საშინაო წესების დაცვას. ზოგჯერ მათ ავალებდნენ სულთნის ბრძანებების შესრულებას პროვინციელი მოხელეების მიმართ.

5. ასლან ფაშა — ახალციხის მეოთხე ფაშა. ვახუშტის მიხედვით საფაშოს განაგებდა 1659—1677 წლებში, მაგრამ უფრო სანდო უნდა იყოს რაშიდის ცნობა, რომლის მიხედვით ასლან ფაშა სიკვდილით იქნა დასჯილი 1680—81 წწ.

6. ბეგლარბეგი — ეილეთის განმგებელი, რომელსაც სულთანი ნიშნავდა. ამიტომ ეილეთს საბეგლარბეგოც (ბეილურბეილი) ეწოდებოდა. მის ხელში თავმოყრილი იყო სამხედრო და სამოქალაქო ძალაუფლება. ომის დროს ბეგლარბეგი სარდლობდა თავისი ეილეთის სანჯაყებიდან გამოყვანილ ფეოდალურ ლაშქარს.

7. ვალი — ეილეთის (ვილაიეთის) განმგებელი მოხელე. ინიშნებოდა სულთნის მიერ. თურქულ წყაროებში, მათ შორის რაშიდთან, ხშირად გვხვდება როგორც ბეგლარბეგის სინონიმი.

8. ეღირჩე — ქალაქი ადრიანოპოლი.

9. კონალი — 1. მთავრობის სასახლე, 2. სახელმწიფო დაწესებულება,

3. დროებით სადგომად გამოყენებული რეზიდენცია.

10. სამეფო უზანჯი — 1. სულთნის ამალი. 2. სულთნის მიერ დარბაზობაზე დაშვებული პირები.

11. უფრუში — ფულის ერთეული, იგივე პიასტრი, თურქული ლირის ერთი მესამედი.

12. მუბაშირი — სასამართლოს მოხელე, აღმასრულებელი; ხელისუფლების წარმომადგენელი.

13. მაღალი სახელმწიფო — ოსმალეთის ერთ-ერთი ოფიციალური ეპითეტა.

14. ქეთხუდა — სახელმწიფოს სხვადასხვა უწყებების, მათ შორის ჯარების სამეურნეო საქმეების განმგებელი მოხელე.

15. **შალღღირსეული ზანი** — ყირიმის ხანების პატივით მოხსენების ფორმა.

16. **წარმართები** — ტერმინი თურქულ ისტორიოგრაფიაში ხშირად იხმარება არაპირდაპირი მნიშვნელობით. თურქი უამთაალმწერლები ასე იხსენიებდნენ ურწმუნოებს, არამუსლიმანებს.

17. **სანჯაყი** — 1. დროშა, 2. სადროშო, ოსმალეთის ერთ-ერთი ძირითადი ადმინისტრაციული ერთეული.

18. **იენიჩრები** — თურქულად ნიშნავს ახალ ჯარს, იენიჩრები შეადგენდნენ ოსმალეთის რეგულარულ ჯარის ძირითად ბირთვს.

იენიჩართა კორპუსის ჩამოყალიბება დაიწყო XIV საუკუნეში. თავდაპირველად ამ ორგანიზაციას ადგენდნენ ბალკანელი ქრისტიანი ახალგაზრდებისაგან. შემდეგ იენიჩრებად დაპყრობილ ქრისტიანული ქვეყნებიდან ძალდატანებით მიჰყავდათ 7—12 წლის ბიჭები. რომელთა უმრავლესობას სლავები და ბერძენები შეადგენდნენ. მათ ზრდიდნენ მუსლიმანური ფანატიზმის სულისკვეთებით, ანაწილებდნენ ყაზარმებში და ასწავლიდნენ სამხედრო საქმეს. იენიჩართა კორპუსი გაუქმდა 1826 წელს.

19. **ჩაუში** — სულთნის სასახლის მოხელე. ჩაუშები ძირითადად დიპლომატიური დავალებებთან იგზავნებოდნენ სხვადასხვა სახელმწიფოებში. ზოგჯერ ასრულებდნენ სავანებო დავალებებს ოსმალეთის პროვინციებშიც.

20. **ბოსტანჯი-ბაში** — სულთნის სასახლის, ბაღებისა და მიმდებარე რაიონის მცველების უფროსი.

21. **ჯიზია** — ერთ-ერთი გადასახადი ყურანიით გათვალისწინებული ოთხი ძირითადი გადასახადიდან. ჯიზია ურწმუნოებს უნდა ეხდათ გამარჯვებული მუსლიმანებისთვის. ასე უწოდებდნენ აგრეთვე ხარკს, რომელსაც დამოკიდებული ქვეყნებისგან მოითხოვდნენ.

22. **ალაი ბეგი** — სანჯაყ ბეგის ხელქვეითი მოხელე. მისი მთავარი ამოცანა იყო სანჯაყის ფეოდალური ლაშქრის შეგროვება.

23. **ზამი** — მიწით შეწყალებული ფეოდალი (ზეამეთის მფლობელი), რომლის მოვალეობას შეადგენდა სულთნის ლაშქრებებში მონაწილეობა. მას საკუთარი ხარკით უნდა გამოეყვანა რამდენიმე მხედარი — ჯეზელი. ზამების მიწების შემოსავალი ოკო ათასიდან ასიათას ახამდე იყო განსაზღვრული.

24. **თიმარი** — საკარგავი (ისევე როგორც ზეამეთი), რომელიც სულთნის მეომრებს სამხედრო სამსახურისათვის ეძლეოდათ. თიმარის წლიური შემოსავალი 5 000-დან 20 000 ახამდე ადიოდა. მინიმუმად ზოგჯერ დაწესებული იყო 3 000 ან 1 000 ახა.

25. **ლივა** — 1. (არაბ) დროშა. 2. სადროშო: სანჯაყის სინონიმი.

26. **სანჯაყ ბეგი** — სანჯაყის მმართველი. მას ეწოდებოდა აგრეთვე მირალივა და მუთასარიფი. მის ხელთ იყო სამხედრო სამოქალაქო ხელისუფლება. ომის დროს სარდლობდა სანჯაყის ლაშქარს. მნიშვნელოვანი სანჯაყების განმეგობლებს ერთთვლიანი ფაშის ტიტული ჰქონდათ.

27. **ოღა** — 1. ოთახი; 2. იენიჩრების ყაზარმა, 3. იენიჩრების ნაწილი.

28. **ჯებეჯი** — მეიარაღე, მეაბჯრე, ჯებეჯიები შეადგენდნენ დამხმარე ნაწილს, რომელიც რეგულარულ ჯარს ემსახურებოდა. ჯებეჯიები ჯარისთვის იარაღს ამზადებდნენ და ამარაგებდნენ.

29. **იხბაკ-ფაშა-იხაუ-ფაშა** — ახალციხის ფაშა 1701—1737. ამ პერიოდში ორჯერ დაკარგა ფაშობა, მავრამ კვლავ შეძლო სულთნის წინაშე თავის გამართლება. ქართლში ოსმალთა ბატონობის დროს (1723—1735 წწ.) დაინიშნა მის

მმართველად, ებოძა სამთლიანი ფაშობა და ვეზირის ტიტული. ქართლიდან ოსმალთა განდევნის შემდეგ ახალციხის ფაშობა შეინარჩუნა, მაგრამ ვეზირის ტიტული და ერთი თული ჩამოერთვა.

30. ალა — ოსმალეთში მრავალი მნიშვნელობით იხმარებოდა. აქ ნიშნავს ციხის უფროსს.

31. ჯებეჯი ბაში — ჯებეჯიების უფროსი.

32. ათ-მეიდან — ცხენის მოედანი, ადგილი სტამბოლში. ადრე, ბიზანტიის არსებობის პერიოდში, კონსტანტინოპოლის იპოდრომი. ათ-მეიდანზე ოსმალეთის ჯარი ხშირად აწყობდა გამოსვლებს ხელისუფლების წინააღმდეგ.

33. დივანი — ცენტრალური ხელისუფლება, სახელმწიფო საბჭო სულთნის და დიდი ვეზირის მეთაურობით, რომელშიც შედიოდნენ სხვა ვეზირები და ზოგიერთი დიდ მოხელე. ეს იყო უავგუსტოესი დივანი (დივანი-ი ჰუმაიუნ). დივანი ეწოდებოდა, აგრეთვე, ამა თუ იმ სახელმწიფო უწყებას. რაშიდის ისტორიის დამოწმებულ კონტექსტში დივანი სახელმწიფო ხაზინას ნიშნავს.

34. სიფაჰი — 1. მხედარი, 2. მიწით შეწყალებული ფეოდალი, ზეამეთის ან თიმარის მფლობელი, 3. რეგულარული ცხენოსანი ჯარის მეთაური. დამოწმებულ ადგილას რაშიდს მხედველობაში ჰყავს რეგულარული ჯარის სიფაჰები, რომლებიც იენიჩრების მსგავსად ჯამაგირს იღებდნენ.

35. ქისა — ფულის კრებითი ერთეული. 1687 წლამდე ერთი ქისა 500 ახჩას უდრიდა, შემდეგ კი 500 ყურუშს.

36. სეკბან ბაში — სეკბანების უფროსი. სეკბანები — მწევრებით მონადირენი, შეადგენენ იენიჩრების კორპუსის ერთ-ერთ ნაწილს.

37. კაიშაკაში — მოადგილე. ასე ეწოდებოდა მოხელეს, რომელიც ცვლიდა დიდ ვეზირს მისი სტამბოლში არყოფნის პერიოდში.

38. სურემინი — საჩუქრების წამლები, შედგება ორი სიტყვისაგან: 1. სურე-საჩუქრები, რომლებსაც ოსმალეთის სულთნები ყოველწლიურად უგზავნიდნენ ისლამის წმინდა ქალაქ მექას. 2. ემინი — მოხელე, რომელსაც ევალებოდა სულთნის საჩუქრების ჩატანა მექაში.

თურქული ტექსტი

وقایع سنه خمس و سبعین و الف
انهدام بعض مواضع قلعه وان از زلزله عظیمه

میر میران ایالت وان اولان سید یوسف پاشانک عرضی کلوب بامر
الله تعالی وقوع بولان زلزله عظیمه دن وان قلعه سنک بر قلعه سی
و بعض دیوار لری منهدم و قلعه مزبوره میان اشقیای روافض و اگراده
اولمق حسبیلله سکانندن حالت امنیت منعدم اولدیغین اعلام اتمکله ییقلان
مواضعی کمافی اول تعمیر اولنمق ایچون درکاه عالی قیوجی باشیلر
ندن قره قاش علی اغا ارسال و تعیین اولندو
تاریخ راشد، جلد اول ص ۱۰۲

وقایع سنه احدی و تسعین و الف
قتل میرمیران اخسخته

اخسخته بکلربکیسی ارسلان پاشا جلب مال سودا سیله مملکت
کرجستانه اختلال ویرمکین فتنه و فساده باعث و بادی اولمغله ارضروم
والیسی ابراهیم پاشایه خطابا وارد اولان خط همایون موجبجه قتلنه
مبادرت اولنوب سر مقطوعی پیشکاه باب همایونده علطیده خاک مذلت اولدی
جلد اول ص ۳۶۳

وقایع سنه ثلث و مائة و الف
ورود سفیر از جانب شاه عجم

عجم شاهی طرفندن تبریک جلوسی همیت مانوسی ایچون کنجه
حاکمی اولان کلب علی نام ایلچیسی آستانه سعاده واصل و طرف
شهریاریدن مضمون اذن و رخصتی مشتمل صادر اولان فرمان همایون
موجبجه محروسه ادرنیه داخل اولوب مقتضای ناموسی سلطنت اوزره

خانه و لوازم و مهمات تدارکی ترتیب و بر قاج دفعه ضیافتگر و انواع
 لطف و اکرام ایله تطیب اولدقد نصره ماه جمادی الاخره نك سكرنجی
 كونی پایه سریر عالم مصیر شهریاریه یوز سوروب نامه سین تسلیم
 و كتوردیكى برقیل و بشی راسی ولایت عجمه مخصوص چاپقون بار
 کیرو قرق بشی عدد اشتران عجم و برمجوهر قلقان و بر مرصع قلیج
 و سائر هدنه لرین عرض و تقدیم ایلدی
 (جلدثانی ص ۱۸۲-۱۸۱)

تسلیم نامه همایون بایلیچی عجم در حضور همایون

بوندن اقدام تبریک جلوسی همایون ایچون کن عجم ایلیچیسی کن
 علی خان ینه دیار عجمه عودت ایتمکه استیدان ایلد کده عجم شاهنه تحریر
 و ترقیم اولنان نامه همایون حضور همایونده تسلیم اولنمق داب قدیم
 اوطغین ادرنه سرایی قصرلرندن نهر طونجه کنارنده نواز و قصری
 نام موضعه برچرکه نصب و ماه رمضان شریفک اون اوچچی کونی
 اولدیقی قوناقدن آلائی ایله كتوریلوب صدر اعظم دلالتیله ركب همایونه
 یوز سورد کده ابتدا صدر اعظم حضرتلرینی الباس خلعت فاخره ایله
 تشریف و عقبلریجه ایلیچی مرقومی دخی سمور کورک الباسیله تلطیف
 پوردلرندن صکره عواطف علیه ملو کانه لرندن کندویه خرچراه اولمق
 اوزره اون ایکی بیك بشیوز عروش و اتباعی ایچون دخی بش بیك بننیوز
 عروش و معا کلان تحویلداره بش بیك عروش و انك دخی اتباعنه ایکی
 بیك عروش که مجموعنه یکریمی بش بیك عروش عطیه احسان و مملکتنه
 عزیزته رخصت ویرلمک فرمان بیرلدی

جلد ثانی ص ۱۹۲

و قایع سنه ثمان و مائة و الف

استیلای مسقو بقلعه اراق

مسقو کفره سی اراق قلعه سی اوزرینه استیلا سوداسنه دوشوب بوندن
 اقدام بیك یوز التی سنه سی اواخر ینده محاصره سنه شروع و قسان
 التی کون محاصره نصره خیبت و خسران ایله دیار نکیتمدار لرینه
 رجوع ایتمشیکن تکرار کفار دوزخ قرین بی شمار عسکر ایله قلعه مرقومه

اوزرينه كلوب بېك يوز يدي سنهسى ذى القعدة سنك ايكنجى كوني
 ينه محاصره سنه آغاز ايلدېلر قلعه مرقومه اولكى محاصره ده طوب و خميره
 دانلرندن غايه الغايه رخنه دار و اثناء جنكده درنده شهيد اولنلردن
 ماعداسى دخى درمائه عجزو اضطرار اولوب بر محاصره به دخى متحمل
 اولميه جفلى ظاهر و آشكار ايكن خراب اولان طايه لرى و در و ديوار لرى
 عجاله تعمير و ترميم و دروننه مجددا محافظه جى و مهمات جبه خانه
 و طوپخانه وضعى كى اسباب حفظ و حراستى ترتيب و تقويم اولنمق
 لازم و مهم ايكن كشف و تعميرينه ارسال اولنان مباشرت مسامحه
 و اهمالندن ماعدا دولت عليه طرفندن دخى كر كسى كى استعجال اولنمىوب
 و بيرون قلعه ده محافظه به قيام ايتمك اوزره مامور اولان وزير على
 پاشا و ارضروم واليسى وزير باقى پاشا و وزير خزينه دار حسن پاشا
 و درون قلعه به كيرمك اوزره مامور اولان طر بزون واليسى وزير قلايلى
 قوز احمد پاشانك فرارند نصكره قپوسى خليفه تعيين اولنان كتخداسى
 حسن پاشا و على الخصوص خان عاليشان حضرت لرى قبل اولحصاره ايريشه
 ميبوب ملاعين خاسرين ميدان مكر و كيدى خالى بولملرى ايله صودن
 صويه عظيم متريسار الديقندن ماعدا بر طرفندن امداد ظهور ايدرسه كرك
 طابور مقهور لرى اوزرينه و كرك درون قلعه به ظفر ياب عبور اولمىچون
 طابور منحوس لرى اردينه دخى عريض و عميق متريسلر و خندقلر
 و طايه لر تدارك و ترتيبه يكرمى سكر كون حصر اوقات و بعده
 محاصره به آغاز ايلدېلر وجه مشروح اوزره مامور اولان ارضروم واليسى
 باقى پاشا و على پاشا و قلايلى احمد پاشا كتخداسى حسن پاشا و سائر
 عساكر ماموره بعدالحصاره كلوب ايريشوب قلعه مرقومه به قريب آق قورملر
 تعبير اولنور محاله وصول بولدقلى درون قلعه به برمقدار عسكر وضع
 ايتمل اوزره عظيم سعى و اقدام ايلدېلر لكن دشمن دينك مقدم حفرو
 ترتيب ايلدكلرى متريسلر و خندقلردن بر وجهله عبور ممكن اولمىدى
 و قلعه نك قتل و بروجى محاصره اولاد نبرو منهدم و دروننده موجود
 اولان عسكردن احتمال طاقت و مقاومت منعدم ايكن ينه غيرت اسلاميه
 ايله مدافعه اعدايه بذل مقدور اولنديغند نناشى قلعه مرقومه به طوب و
 تفنك و امال ادوات حرب و جنل ايله ظفر منصور اولمىغى مجزوم
 گروه مشركين اولمغله طپراق سورمكه مباشرت ايدوب بيغد قلىرى طپراق
 قلعه ديوارى برابرينه چيققدقه قلعه ده باقى فلان درت بش يوز قدر اهل
 اسلام بومرتبه ده نصكره امداد ظهورندن مايوس و صبر و ثباته بر اثر ترتيبى

نامحسوس اولمغله بالضروره نجات نفس طرفك تقديم ايديوب اشبوسنه ثمان و مائة و الف ماه محرم الحرامنك يدنجي كوني بطريق الاستيمان قلعه‌يي دست استيلاي كفار لامه تسليم ايلديربو خبر و حشت اثرطرف دولت عليه يه منعكس اولدقده قللاي كئخذ اسي حسن پاشا و كونه بكی قدری بك و سابقا كونه بكی احمد بك مأمور اولدقلى اوزره امداد قلعه‌يه وقتيله اير شمد كوى تهمتيله و جانيك سنجاعي متصرفي حسن پاشانك دخي مأمور اولدبعي كراسته‌يي وقتيله ازاق قلعه سنه ايرشدر مديكي تهمتيله قتلاري فرمان اولوب كرك مزبورلرك و كرك بوندن اقدم قلعه مرقومه محافظه سنه مأمور ايكن ايدن قللاي احمد پاشانك دخي مجموع اموال و اشياى بيت المال قبض اولنمق ايچون فرمان اولنوب و طورناجي باشي معرفتيله ازاق محافظه سنه مأمور ايكن امثالده اظهار تكاسل و اهمال ايدن جانيك يكيچريلرينك اله كيرناري قلعه بند و اموال و اشياى جبري به ضبط اولنمق اوزره اوجاق طرفندن كوچك چاوش مباشر تعيين و ارسال اولنديو

جاد ثاني ص ۳۸۷-۳۸۵

وقايح سنه اربع عشرت و مائة و الف مباشرت قلعه جديد در اقدى

ازاق طرفندن بر طريق ايله دشمن سفابني فرصتياب مرود و عبور اولماق ايچون قريم طرفنده كرش بوغازي فربنده اقدى بورني نام محلده مجددا بر قلعه بنا و صويه برابر مازغالر ياپديلوب بر فنطار و دخي زياده كله آتار شايقه طوپباري وضع اولنوب و قاليون كچمامك ايچون دو كندى ايتديرلمك اوزره تصميم و قلعه مزبوره به اقتضا ايدن تمير صماقو جانبندن و بالطله‌جي و جراخور افلاق و بغدادندن و ارغادلر اطراف قضاالردن و كراسته چركس طاغلرندن و بعض كراسته به متعلق اولان نسنه سينوب طرفندن و سائر مهماتي دخي آستانه‌دن ترتيب و تقويم اولنوب سابقا بستانجي باشي اسكداري مصطفى اغا بنا اميني نصب و تعيين اولندى و قلعه‌نك بناسنه و دو كندينك طولديرلماسنه و قلعه او كندن غيري محلدن قاليون بر طريق ايله كچمامك اوزره عظيم صند و قلرايله درون دريايه كبير طاشلر القا اولنمغله و اعانت ايچون دونمى همايون دخي محل مزبوره تعيين اولندى

جلد ثاني، ص، ۵۵۰-۵۴۹

ممالک کور جستاندن کورل مملکتک ملکى نامنده اولان باشبوغلرک
 خلاف عهد و پیمان حرکتى استماع اولنمغله طرفندن ایلچیلک ناميله کلن
 برقاچ نفر کورجیلر سدالجو قلعه سنه ارسال و جس و هديه ناميله کتوردکلى
 سکر نفر غلام و درت نفر جاريه سوق سلطانيده فروخت اولنوب ثمنى
 طائفه مسقورک جزیه دینلریچون خزینه به تسلیم اولندی
 جلد ثانی، ص ۵۶۱

ظهور سفر کورجستان و تعیین عساکر اسلام

سکان ممالک کورجستاندن دادیان و کورل و آرازه اشقیالری برقاچ
 سنه دن برو جزیه لرینى نى ادا دن امتناع ایتد کلرندن ماعدا بعض حدود اسلامیه
 تجاوز و تعدیلری استماع اولنمغله بوندن اقدام باباطاغی طرفلرینه مأمور
 اولان وزیر کوسج خلیل پاشایه ارضروم ایالتی احسان و کورجستان
 اوزرینه تعیینى تصمیم اولنان عساکر اسلام اوزرینه سردارنصب اولنمسی
 استحسان اولنوب طربزون بکلر بکیسی صالح پاشا ایالت مزبوره عسکری
 و آلاى بکلری زعما و ارباب تماری ویرلی قولی نفراتی و قره حصار
 شرقی سنجاغی متصرفی مصطفی پاشا مکمل قپوسی خلقی و اوچپوزنفر
 مسلح لوندات و لواء مزبوره زعما و ارباب تماری و کونیه سنجاغی
 بکی و سابقا طورناجی باشی محمد اغا درگاه عالی یکپچریلری اوطه
 لردن مکمل نفراتيله بش اوطه و ایکپوز نفر جبهجی و یوز نفر طویچو
 و اللى نفر طوب عربه جسى و طربزون ایالتنده واقع یکپچری سردارلری
 نفرلری ایله و کونیه محافظه سنده اولان درگاه عالی یکپچریلری نفراتی
 و دونما همایون چکدیریلرندن ایکی قطعه چکدیری و قرق عدد
 فرقتد و کیره سو ندن کونیه به وارنجه یالیرده اولان طوایف عسکریه
 و سائر ضرب و حربه قادر اولنلر بوبلو تفنکلر ایله و چلدلر طرفندن
 دخی چلدلر بکلر بکیسی اسحاق پاشا مکمل قپوسی خلیله و چلدلر
 ایالتنک زعما و ارباب تماری و آلاى بکلری و اخسخده اولان قپو
 قوللر ندن برچاوش باشبوغ اولمق اوزره اوچپوز نفر و ازغور و حرتوس
 قلعه لرینک کورکللو یان نفراتيله اغالری و ار طوج قلعه سنک حصارارلری
 و عزبان اغالری و چلدلر ایالتنک تفنک اندازپياده و سواری عسکریه
 و بروجه یورد لق و اوچاقلق اون درت نفر سنجاچ بکلری مکمل قبولری

خزقیله و قارص بکلیر بکیسی مصطفی پاشا مکمل و مرتب قبوسی خلقی و ایالتنک عموما زعما و ارباب تماری و قارص و معزورد و کجوان و قاغزمان قلعه نفراتی ویمین و یسار کوکلویان اغالری و ایالت مرقومه ده واقع بش سنجاق بکلیری و ارضوم ایالتنده واقع طقوز سنجاق بکلیری و آلائی بکلیری و زعما و ارباب تیماری و کیغی و قاغز مان و بایزید و الشکرد سنجاقلری بکلیری سرعسکر مشارایه وزیر کوسج خلیل پاشا یاننه جمع و رأی و امرینه متابعت ایتمل اوزره فرمان اولندی

جلد ثانی، ص ۵۸۰-۵۸۱

وقایع سنه خمس عشر و مائة و الف جمعیت جبهه جیان بطلب مواجب گذشته

بالاده ذکری مرور ایتدیکی اوزره ظهور ایدن کورجستان سفرینه آستانه سعادتن ارسالی فرمان اولنان درت اوڤه یکیچیری و ایکوز نفر جبهجی افراز و سوار اوله جقلری سفینه اعداد اولندقده ذکر اولنان ایکوز نفر جبهجی جمعیت ایله جبهجی باشی و او جاقلری کنخداسنه کاوب چونکه بزلیری سفره مأمور ایلدیکنز اون قسط گذشته علوفه مزی استرز دیو فریاد ایدوب بز عزیمت ایدک علوفه لریکنز عقبکزدن ارسال و ایصال اولنور دیو جواب ویرلدکده اصفا ایتموب آت میداننده واقع فضلی پاشا سرایی پیشکاهنده نصب رأیت فتنه و فساد و اون قسط گذشته مواجمز ویرلمدکچه بو محلدن برخصوه حرکت ایلمز دیو خوشونلرنده اصرار و عناد ایلدیلمر مواجب اخراج اولندقدچه یکیچیری طائفه سنه اجماللری موجبنجه علوفه لری دیوانده و سپاه طائفه سنه دخی سرای صدر عالییه سرکی ایله و هر نفره علوفه سنی ادا و تسلیم و جبهجی و طوبجی و طوب عربیه جیلری و بستابجیی و سائر او جاقلره ایسیه اجماللر ندن علی الحساب برر مقداره اچچه اعطا و اول اچچه دخی ضابطاری بیننده تقسیم اولنوب اموال اطرافدن حواله اولنان بقیه سنک اکثری دخی ممتنع الحصول اولدیفندن نقراته علوفه لری واصل اولمیه رق بعضیلرینک درت بش قسط و بعضیلرینک اون قسط علوفه لری گذشته قالمشیدی اگرچه ایکوز نفر جبهه جینک ادعا ایلدکلری گذشته علوفه لری برامر عظیم اولمیوب لکن بوپهانه ایله مدعالرینه ظفر بوله جقلری کره اسافل اشخاصک معلومی اولورسه سائرلری دخی بووضی درپیش ایده جکلری امر هتور در دیو

مطلوبلرینه مساعده خصو صنده قائمقام پاشا حضورینه جمع اولان سكبان باشی مرتضی اغا و جبهجی باشی و جبهجی لر کتخداسی افتاده فکر و تشویش اولدیلر و افرملا حظه و اندیشه دن صکره شمندی بونلرک مدافعه لرینه مسارعت و استعجال اولنمق اهورن شرین و ارجح امرین او ندیفی بدیدر زیرا بویارمزله کرک مساعدهء مطلوبلرینه مساهله و کرک شدت و عنف ایله معامله اولنمق معاذ الله نائره فتنه نك زبانه کش اشتعال اولمسینه باعث اولور دیو علی العجله طلب ایتدکلری گذشته علوفه لرین تاما تدارک و تحصیل و در عقب آماده اولان سفینه ایله صوب مأموره ارساللری تعجیل اولنوب خصوص مرقوم قائمقام پاشا طرفند در دولت مداره کوندریلان قائمه ده ذکر و تفصیل اولندی بوخبر و حشت اثرسمع دولته موصول اولدقده مادهء مرقومه نك حدوئی جبهجی باشینك عجز و رخواستنه محمول اولمغله صوابدید رأی صدر اعظمی اوزره سابقا صره امینی اولان بوسنوی ابراهم اغا جبهجی باشی نصب اولنوب لکن آستانه سعادته وصولنه دك بعض ملاحظه یه بناء کمیه آگاه اولماق ایچون ادرنه دن صورت نفی ایله اخراج و ارسال اولندی

جلد ثانی، ص، ۵۹۱-۵۸۹.

آمدن پیام آرام امرا در ریزه بعد از عودت سفر کورجی

مقدمه کورجی سفرینه مأمور اولان بکلر مأمول اولان مرتبه خدمته موفق اوله میوب ایام شتا حلول ایتمکله فورتنه خوفندن ریزه نام محله فرقته لرین لیمانه چکوب محل مزبوره ده بهاره دك تصمیم مکث و آرام ایلد کلری پیامنی عرض و اعلام ایلدیلر

جلد ثالث، ص ۹۲

ظهور سفر کورجستان

کورجستان طرفلرندن اجق باش و دادیان و کورل ولایتلری سکاننده بعض اشقیای رفع اوای عصیان ایتد کلری پاد شاه غیرت پناه حضرتلرینه عرض و تلخیص اولدقده ید طفیه نلرنده اولان قلعه لر تخلیصر اولندقدن

صکره قلع و هدم اولنوب بغدادجق و باتوم نام محللرده اقتضاسنه کوره
برقاچ قلعه بناسنه نصب ارکان و هر یرینه کفایت مقداری محافظه‌چی
وضع و اسکان اولتمق باینده ماه مزبورک اون ایکنجی کونی طرابزون
والیسی وسائر حوالیده اولان والیئر اوزرینه سر عسکر تعیین اولنان
خلیل پاشایه خطابا فرمان عالی اصدار اولندی

جلد ثالث، ص ۱۳۱-۱۳۰

ТУРЕЦКИЙ ЛЕТОПИСЕЦ XVIII века МЕХМЕД РАШИД И ЕГО СВЕДЕНИЯ О ГРУЗИИ

(Резюме)

Год рождения официального летописца Турции Мехмеда Рашида неизвестен¹. Он умер в 1735 году. Рашид происходил из духовного сословия. В 1692 году окончил духовное училище в Стамбуле. С 1704 года некоторое время работал преподавателем, после чего вскоре был назначен на должность официального летописца. В 1718 году великий везир поручил ему составить историю Турции с 1660 года, — с даты, где кончается «История Наима». Это задание было выполнено. В 1723 году Рашид был назначен духовным судьей в Алеппе, затем занимал должность румелийского бейлербея. К моменту смерти он являлся военным судьей (кадиаскером) Анатолии. Судя по биографическим данным Рашид принадлежал к высшему кругу феодального класса Турции, принимал непосредственное участие в управлении государством. Это обстоятельство не могло не обусловить политическую направленность его сочинения.

История Рашида («Тарих- и Рашид») охватывает период с 1660 по 1722 г.г. Рашид использовал «истории» турецких летописцев — очевидцев событий 2-й половины XVII века, а также имеющийся в султанской канцелярии документальный материал, который был ему доступен благодаря служебному положению. Как бы подчеркивая значение первоисточников, Рашид включил в свой «тарих» немало официальных документов: султанские фирманы, договоры Турции с другими государствами, в том числе с Россией.

«Тарих- и Рашид» издавался в Турции дважды: в 1153 году (1740—1741) в трех томах. Второе издание, состоящее из пяти томов, появилось в 1282 году (1865—1866). Отрывки из сочинения Рашида переведены нами по второму изданию².

¹ Библиографические сведения о Рашиде и характеристику его сочинения см. *İslâm Ansiklopedisi*, XI cilt. İstanbul, 1960, стр. 632—34; А. Д. Нивичев, *История Турции I*, Ленинград, 1963, стр. 279.

² تاریخ راشد ج ۱—۵ استانبول ۱۲۸۲

В тот период, когда создавался «Тарих-и Рашид», Турция клонилась к упадку. В конце XVII века она вела войну со «Священной лигой», в которую входили Австрия, Венеция, Польша и Россия. Не сумев добиться дальнейшего территориального расширения, Турция уступила своим противникам. Впервые за всю свою историю Турция потеряла в Европе ранее завоеванные земли. В отличие от предшествовавших летописцев Рашид имел ограниченные возможности для восхваления «победоносного войска Османов». Более того, он первый летописец, которому пришлось заняться описанием постигших Турцию злоключений. Естественно, что автор при их освещении разделял точку зрения встревоженного развитием событий господствующего класса Турции. Поэтому не трудно понять причину ненависти Рашида к «проклятым неверным», когда ему приходится рассказывать о взятии Азова русскими.

Войны России с Турцией в черноморском бассейне оказывали влияние на освободительную борьбу балканского и закавказских народов.

Сведения Рашида о Грузии надо рассматривать в свете вышеуказанной международной обстановке.

Все сведения Рашида о Грузии касаются ее западной части. Следует отметить, что сообщения о Грузии турецких хронистов XVI—XVII в.в. таких как Садеддин, Али, Печев, Селяники, Кятиба Челеби, Наима и других исключительно или преимущественно касались Восточной Грузии. Это явление объясняется следующей причиной. Сведения о Грузии у османских летописцев XVI—XVII вв. встречаются в аспекте ирано-турецких войн, которые велись с интервалами в период с 1514 по 1639 гг. Одной из главных целей этих войн был захват Восточной Грузии. В отличие от Западной Грузии, где «права» Турции не оспаривались Ираном, Восточная Грузия вплоть до 1639 года являлась «яблоком раздора» между двумя соперниками. Не довольствуясь Западной Грузией, Турция добивалась упразднения «прав» Ирана также в Восточной Грузии. Но в результате продолжительных войн ей удалось овладеть лишь одной из трех политических единиц Восточной Грузии — Самцхе-Саатабаго. По договору 1639 года Турция признала за Ираном два восточногрузинских царства Картли и Кахети.

Пока восточная Грузия являлась главным направлением турецкой агрессии, в сочинениях турецких летописцев, отражающих события XVI—I-ой половины XVII вв., освещалась история этой части Грузии. После 1639 года Турция

была занята осуществлением агрессивных замыслов по отношению к Западной Грузии, которая признавалась Ираном сферой влияния султана. Кроме того, во внешней политике Турции западногрузинский вопрос еще большую актуальность приобрел также в связи с ростом влияния России в северном причерноморье. Они иногда переплетаются со сведениями о России. Например, в рассказе о взятии русскими Азова встречаем также сообщение о Гонио — географическом пункте Западной Грузии.

Потеря Азова серьезно обеспокоила турецкое правительство. В Стамбуле опасались проникновения русского флота из Азовского в Черное море. Такое развитие событий в свою очередь могло способствовать росту освободительной борьбы грузинского и других народов. Рашид обстоятельно повествует о тех мероприятиях, с помощью которых султанский двор пытался сохранить господство Турции над Черным морем. Стамбул наметил чрезвычайные меры для укрепления Керчинского пролива, чтобы помешать проникновению русских судов. При этом султан и его окружающие шли на огромные расходы, связанные с поставками материальных средств и переброской рабочей силы из Малой Азии, Северного Кавказа, Молдавии и Валахии в район Керченского пролива. Значительный интерес представляет суждение автора о причинах падения Азова. Примечательно, что он обвиняет в этом не только высокопоставленных военных и гражданских лиц, но, что особенно важно, критикует само «высокое государство» и центральное правительство Турции. Но, будучи представителем высшей прослойки класса феодалов, Рашид не мог осмыслить это событие в свете общего упадка Османского государства и вскрыть его социально-экономические причины.

Как выразитель интересов господствующего класса, Рашид тенденциозен также в оценке антитурецкой борьбы грузинского народа. Ему чужд спаредливый характер этой борьбы. Он болезненно реагирует на проявление неповиновения и успехи освободительной борьбы грузинского народа. И в таких случаях в сочинении Рашида заметен критический тон по адресу отдельных представителей центральной власти, ответственных, по его мнению, за сохранение господства Турции над другими народами.

Сведения Рашида о Западной Грузии относятся к рубежу XVII—XVIII вв.

По данным сочинения Рашида Западная Грузия являлась одним из звеньев антитурецкой борьбы. На протяжении многих лет из этой страны в турецкую казну не поступала

дань. О слабости турецкого влияния говорит также тот факт, что султан не был в состоянии использовать имеретинского царя, князей Гурии и Мингрелии против России. Примечательно, что у Рашида в числе правителей провинций, которым было приказано выступить для оказания помощи осажденному гарнизону Азова, упоминается гонийский санджак бей. Автор никогда не говорит о существовании турецкой военно-административной системы к северу от устья р. Чорохи. Хотя в некоторых городах Западной Грузии стояли турецкие гарнизоны, но тем не менее, султан не решался направить их в район Азова. Они по всей вероятности предназначались для поддержки сюзеренных прав султана в Западной Грузии, где сохранилась местная государственность. Более того, как видно из сочинения Рашида, султану периодически приходилось посылать в Западную Грузию войска Трапезунтского, Эрзерумского, Карсского и Чилдырского бейлербеев.

Основной формой анитурецкой борьбы Западной Грузии являлись физические средства сопротивления. Вместе с тем государства Западной Грузии прибегали также к дипломатическим средствам борьбы. Рашид приводит эпизод из турецко-гурийских взаимоотношений, в котором рассказывает о произвольном отношении турецких властей к посольству гурийского князя. Прибытие посольства с подарками из Гурии в Стамбуле было расценено, как нарушение форм взаимоотношений между двумя странами. Султанский двор требовал от князя Гурели не подарков, а обязательной дани в знак его покорности. Султан считал Гурели своим вассалом. Заслуживает внимания сообщение турецкого летописца о крепостях Западной Грузии. В 1703 году грузины выбили турок из некоторых крепостей. Согласно приказу султана, после изгнания восставших крепости подлежали скрытию. Как видно, эти крепости, которые раньше рассматривались как опорные пункты турецкого присутствия, в руках восставших превращались в базы освободительной борьбы. Такое намерение султана свидетельствует о трудностях захватнической политики Турции. Будучи не в состоянии удержать и использовать все крепости, Турция решила сосредоточить разбросанные силы в районах Батуми и Багдада. Это мероприятие было принято под натиском освободительной борьбы, которую, как свидетельствует Рашид, совместно вели грузины и абхазцы.

Обращает на себя внимание сообщение турецкого летописца об административном делении Чилдырского вилайета (Ахалцихского пашалыка). Указанный вилайет образовался в конце XVI — начале XVII в.в. в результате завоевания

Турцией Юго-Западной Грузии. Рассказывая о походе турок в Западную Грузию в 1703—1704 гг., Рашид перечисляет 14 санджак-беев, называя их владельцами юрдлуков или оджакликов. Этими терминами в Османской империи назывались земли, которые как наследственные владения сохранялись за местными феодалами завоеванных стран. Владельцы оджакликов или юрдлуков пользовались налоговым иммунитетом. Их обязанность перед султаном в основном выражалась в участии в походах.

Сведения из сочинения Рашида дают представление также о состоянии такой важной организации Османского государства каким являлось регулярное войско. Рашиду несколько раз приходится говорить о фактах отказа янычар от выполнения «высокого приказа». В 1696 году джанкиские янычары, вместо того, чтобы отправиться на помощь осажденному Азову, овладели крепостью и государственным имуществом в районе Джанька. Поведение янычар было наруку местному санджак бееу, который уклонился от султанского приказа относительно поставки лесоматериала азовской крепости. Этот факт говорит об ослаблении влияния центральной власти в провинциях Малой Азии.

Не менее интересен рассказ автора о бунте янычар в Стамбуле в 1115 году хиджры (1703—1704).

Центральная казна была бессильна расплатиться с регулярным войском, которое не получало жалования в течение ряда месяцев. Летописец убедительно описывает растерянность и страх, охватившие сановников султана. В условиях финансового кризиса они разными посулами уговаривали мятежных солдат отправиться в поход на Грузию. Военная авантюра рассматривалась ими, как средство разрядки внутривнутриполитических осложнений. В изложении рассказа о походе на Грузию встречаются и другие, заслуживающие внимания факты. Султанский двор в планируемый поход нарядил с регулярными войсками, феодальным ополчением граничащих с Грузией вилайстов и морским флотом предполагал включить добровольцев и «всех, кто имел желание воевать, сражаться и располагал оружием». Султанский двор имел в виду низшие слои населения. Участие рядовых мусульман в «священной войне» против неверных грузин должно было отвлечь их от классовой борьбы. Сообщение Рашида свидетельствует о военном характере турецкого государства, которое и на рубеже XVII—XVIII вв. видело «в завоеваниях и грабеже населения новых территорий самый главный

и наиболее доступный способ получения средств для своего существования...»³.

Освободительная борьба Западной Грузии содействовала углублению кризиса турецкого феодального государства, ускоряла ликвидацию его владычества над бассейном Черного моря.

³ Проф. Н. А. Смирнов, Россия и Турция в XVI—XVII вв. т. II, МГУ, 1946, стр. 171.

ს ა რ ნ ე ვ ი

XVIII საუკუნის თურქი მემატიანე რაშიდი და მისი ცნობებში ლოს შესახებ	5
რაშიდის „თარიხ“-ის ქართული თარგმანი	16
შენიშვნები ქართული თარგმანისათვის	26
თურქული ტექსტი	30
რეზიუმე რუსულ ენაზე	39

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

რედაქტორი ს. ჯიქია
გამომცემლობის რედაქტორი დ. ლევაია
ტექნორედაქტორი ნ. ოკუჯაია
კორექტორი ე. ჩხარტიშვილი

გადაეცა წარმოებას 15.1.1976; ხელმოწერილია დასაბეჭდად
ქალაქის ზომა 60×90¹/₁₆; ქალაქი № 2; ნაბეჭდი თაბახი 3.0;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 2.1;

უე 01474; ტირაჟი 1300; შეკვეთა № 75
ფასი 20 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19

Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси 380060, ул. Кутузова, 19

Чочиев Виталий Георгиевич

**СВЕДЕНИЯ МЕХМЕДА РАШИДА О ГРУЗИИ
И НЕКОТОРЫХ СОСЕДНИХ СТРАНАХ**

გამომცემლობა „მეცნიერება“ გამოსცა

რ. ტ ა ბ ა ლ უ ა, საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობა.

თ. ც ქ ი ტ ი შ ვ ი ლ ი, ზაქარია ალ-ყაზვინის ცნობები საქართვე-
ლოს შესახებ.